

อย่ากระนั้นเลยเราควรออกไปพูดกับมันให้รู้เรื่องกันเสียบ้าง เพราะสัตว์พรรคนี้มันรู้ภาษาคนได้ดี เนื่องจากมันเคยอยู่กับคนมานาน เวลาเราออกไปพูดกับมันด้วยดีให้รู้เรื่องแล้ว มันคงฟังเสียงเรา น่าจะไม่ฝันต้อทะเลาะเข้ามา หากมันฝันทะเลาะพรวดพราดเข้ามาก็จะฆ่าเราก็อมตายเสียเท่านั้น แม้เราไม่ออกไปพูดกับมันแต่เวลามันกินมะขามหมดแล้ว ก็ต้องเข้ามาหาเราจนได้ ถ้ามันจะฆ่าก็ต้องตาย หนีไม่พ้นแน่นอน เพราะเป็นเวลาค่ำคืน ตาก็มองไม่เห็นหนอะไรด้วย

พอตกลงใจแล้วท่านก็ออกจากกุฏิเล็กมายืนแอบโคนต้นไม้หน้ากุฏิ แล้วพูดกับมันว่า พี่ชาย น้องขอพูดด้วยสักคำสองคำ ขอพี่ชายจงฟังคำของน้องจะพูดเวลานี้ พอได้ยินเสียงท่านพูดขึ้น มันก็หยุดนิ่งเงียบราวกับสัตว์ไม่มีหัวใจ จากนั้นท่านก็เริ่มมธุภาษิตกับมันว่า พี่ชายเป็นสัตว์ของมนุษย์นำมาเลี้ยงไว้ในบ้านเป็นเวลานานจนเป็นสัตว์บ้าน ความรู้สึกทุกอย่างตลอดภาษามนุษย์ที่เขาพูดกันและพราสอนพี่ชายตลอดมานั้น พี่ชายรู้ได้ดีทุกอย่าง ยิ่งกว่ามนุษย์บางคนเสียอีก ดังนั้นพี่ชายควรจะรู้ขนบธรรมเนียมและข้อบังคับของมนุษย์ไม่ควรทำอะไรตามใจชอบ

เพราะการทำบางอย่างแม้จะถูกใจเรา แต่เป็นการขัดใจมนุษย์ก็ไม่ใช่ว่าดี เมื่อขัดใจมนุษย์แล้วเขาอาจทำอันตรายเราได้ ดีไม่ดีอาจถึงตายก็ได้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ฉลาดแหลมคมกว่าบรรดาสัตว์ที่อยู่ร่วมโลกกัน สัตว์ทั้งหลายจึงกลัวมนุษย์มากกว่าสัตว์ด้วยกัน ตัวพี่ชายเองก็อยู่ในบังคับของมนุษย์ จึงควรเคารพมนุษย์ผู้ฉลาดกว่าเรา ถ้าต้อดิ่งต่อเขาอย่างน้อยเขาก็ดี เขาเอาข้อสับลงที่ศีรษะพี่ชายให้ได้รับความเจ็บปวด มากกว่านั้นเขาฆ่าให้ตาย พี่ชายจงจำไว้อย่าได้ลืมคำที่น้องสั่งสอนด้วยความเมตตาอย่างยิ่งนี้

ต่อไปนี้พี่ชายจงรับศีลห้า น้องเป็นพระจะให้ศีลห้าแก่พี่ชาย จงรักษาให้ดี เวลาตายไปจะได้ไปสู่ความสุข อย่างต่ำก็มาเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีบุญมีคุณธรรมในใจ ยิ่งกว่านั้นก็ไปเกิดบนสวรรค์หรือพรหมโลกสูงขึ้นเป็นลำดับ ดีกว่ามาเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เช่น เป็นช้างเป็นม้า ให้เขาขับขี่เยียนตีและชนไม้ชนฟัน ซึ่งเป็นความลำบากทรมานจนตลอดวันตายก็ไม่ได้ปล่อยวางภาระหนักดังที่เป็นอยู่เวลานี้

พี่ชายจงตั้งใจฟังและตั้งใจรับศีลด้วยเจตนาจริง ๆ คือ

ข้อที่หนึ่ง ปาณาฯ อย่าฆ่าคนฆ่าสัตว์ให้เขาตายด้วยกำลังการกระทำของตน และอย่าเบียดเบียนคน เบียดเบียนสัตว์ด้วยกัน มันเป็นบาป

ข้อสอง อทินนาฯ อย่าลักขโมยของที่มีเจ้าของหวงแหน เช่น มะขามในตะกร้าที่พี่ชายเคี้ยวกินอยู่เมื่อคืนนี้ ซึ่งคนเขาเอามาให้น้องขัดฝ่าบาตร แต่น้องไม่ให้พี่ชายเป็นบาปเป็นกรรมอะไรหรอก เพียงบอกให้ทราบว่าเป็นของมีเจ้าของ ถ้าเขาไม่ให้อย่ากิน อย่าเหยียบอย่าทำลาย มันเป็นบาป

ข้อสาม กาเมฯ อย่าเสพสัตว์ที่เขาเป็นเจ้าของหวงแหน มันเป็นบาป ถ้าจะเสพก็ควร
เสพเฉพาะสัตว์ตัวไม่มีคู่ ไม่มีเจ้าของจึงไม่เป็นบาป

ข้อสี่ มุสาฯ อย่าโกหกหลอกลวง กิริยาแสดงออกให้ตรงต่อความจริง อย่าแสดงเป็น
กิริยาที่หลอกลวงให้ผู้อื่นหลงเชื่อ มันเป็นบาป

ข้อห้า สุราฯ อย่ากินของมึนเมา มีสุราเมรัย เป็นต้น กินแล้วเป็นบาป ตายไปตกนรก
ทนทุกข์ทรมานเป็นเวลานานตั้งกับตั้งกล่อกว่า จะหมดกรรมขึ้นจากนรก แม้พ้นจากนรกขึ้น
มาแล้ว ยังมีเศษแห่งกรรมชั่วติดตัวมาอีก มาเสวยชาติเป็นเปรตเป็นผีเป็นสัตว์เดียรัจฉาน
ทรมานตามวิบากของตนที่เคยทำมา กว่าจะได้มาเกิดเป็นคนจึงแสนลำบากเพราะกรรมชั่ว
กดถ่วงไว้

พี่ชายจงจำไว้ให้ดีและทำตามคำที่น้องสั่งสอนนี้ จะได้พ้นจากกำเนิดของสัตว์ไปเกิด
เป็นมนุษย์ เทวบุตร เทวดา ในชาติต่อไปโดยไม่สงสัย เอาละ น้องสั่งสอนเพียงเท่านี้ หวังว่า
พี่ชายจะยินดีทำตาม ตอนนี้ไปขอให้พี่ชายจงไปเที่ยวหาอยู่หากินตามสบายเป็นสุขกายสุขใจ
เถิด น้องก็จะได้เริ่มบำเพ็ญภาวนาต่อไป และอุทิศส่วนกุศลแผ่เมตตาให้พี่ชายเป็นสุข ๆ ทุก
วันเวลาไม่ลดละเมตตา เอ้า พี่ชายไปได้แล้วจากที่นี่

เป็นที่น่าประหลาดใจเหลือจะกล่าว ขณะที่ท่านกำลังให้โอวาทสั่งสอนอยู่นั้น ช่าง
ใหญ่ตัวนั้นยืนนิ่งราวก้อนหิน ไม่กระตุกกระดิกอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งแม้แต่ขยับเลย ยืนนิ่ง
ฟังท่านอธิบายจนจบ พอท่านให้ศีลให้พรสิ้นสุดลงและบอกให้ไปได้ มันจึงเริ่มเคลื่อนไหว
อวัยวะเสียงปึงปึง ๆ ราวกับฟ้าดินจะถล่มไปด้วยในขณะที่มันเริ่มหันหลังกลับตัวออกจากที่
นั้นหนีไป และไปแบบรู้เรื่องราวกับคำสั่งเสียทุกอย่างจริงๆ คิดดูแล้วน่าสงสารมากที่กาย
เป็นสัตว์แต่ใจเป็นมนุษย์ รู้ดีรู้ชั่วในคำสั่งสอน ไม่ตื้อตึงฝ่าฝืน สมเป็นสัตว์ใหญ่มีกำลังมาก
แต่กลับอ่อนโยนด้วยใจที่ระลึกไว้ในคำผิตถูกชั่วดีทุกอย่าง พอพระท่านว่าที่นี่พี่ชายไปได้แล้ว
เท่านั้น ก็หมุนตัวกลับไปเลยในทันที เวลาฟังคำสั่งสอนก็ตั้งใจฟังเสียจนแทบไม่หายใจ
เหมือนคนฟังเทศน์พระด้วยความเคารพธรรมะนั้น

จึงเป็นเรื่องที่น่าคิดและอัศจรรย์ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายผู้สั่งสอนช่างก็ช่างมีอุบายแยบ
คาย เลือกเฟ้นคำแปลก ๆ มาสอนได้อย่างจับใจไพเราะ ไม่เพียงแต่ช่างเป็นสัตว์จะสนใจฟัง
แม้มนุษย์เราถ้าได้ฟังในขณะนั้นก็คงเคลิบเคลิ้มหลงใหลอย่างไม่มีปัญหา เพราะเป็นคำมธุ
รภาพที่หาฟังได้ยาก ไม่มีใครอาจพูดได้อย่างนั้น ฝ่ายช่างใหญ่ก็สนใจฟังด้วยความสนทิต
ใจ ไม่กระตุกกระดิกอวัยวะกระทั้งหูหาง จนพระท่านเทศน์จบก็หันและบอกให้ไป จึงยอม
ไปเที่ยวหากินตามประสาสัตว์ที่แสนดีหายาก จึงทำให้คิดซึ่งในใจเพิ่มเข้าไปอีกว่า ไม่ว่าสัตว์
ว่ามนุษย์ ถ้าได้ประสบสิ่งที่ต้องใจแล้ว ย่อมทำให้หูแจ่มตาสว่างไปได้เหมือนไม่มีกลางคืน

ใจซาบซ่านไปด้วยปีติความพอใจโยติในปิยวาจาที่แสนมีรสชาติซึ่งปรารถนามานาน แม้จะ
รับประทานไปมากเพียงไรก็ไม่มีวันอิ่มวันพอ เพราะเป็นสิ่งที่มิคุณค่ามากแก่จิตใจ

ท่านอาจารย์องค์นี้ท่านช่างพูดช่างยอ พูดยอเสียจนช่างใหญ่ตัวนั้นเคลิ้มหลับไปด้วย
คำอ่อนหวานที่มีรสซึ่งฝังอยู่ภายใน เช่นคำว่า "พี่ชายพี่มีกำลังมาก ส่วนน้องเป็นผู้น้อย ไม่มี
เรี่ยวแรงเหมือนพี่ชาย น้องกลัวพี่ชายมาก" ฟังแล้วซึ่งสุดจะกล่าว จนช่างใหญ่หลับทั้งยืน
ลืมนใจเสียทุกอย่าง แม้จะขามเปรี้ยวที่ได้หลงเคี้ยวกลืนเข้าไปบ้างแล้ว ก็อยากจะคาย
ออกมาใส่ตะกร้าให้น้องชายผู้น่ารักน่าสงสารเสียสิ้น ไม่อยากให้เกิดปากติดท้องไปเสียเลย
จะเสียดศีลศีลของช่างตัวใหญ่มีกำลังและแสนรู้ ประหนึ่งตุ้มคลเคลื่อนที่ได้ พอได้รับคำสั่ง
สอนเต็มพุงแล้ว ก็ไปเที่ยวหากินตามลำพัง มิได้มาเกี่ยวข้องรบกวนพระท่านอีกเลย กระทั่ง
ท่านออกพรรษาแล้วเที่ยวไปที่อื่น ก็ไม่ปรากฏว่ามันกลับมารบกวนท่านอีก จึงน่าอัศจรรย์
ใจสัตว์ตัวแสนรู้ องค์ท่านเองก็ออกเที่ยวไปตามอริยาศัยเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้น
ไป

ท่านรู้สึกเป็นพระกรรมฐานที่อาจหาญเด็ดเดี่ยวมากประจักษ์นัย ทำอะไรทำจริง ท่าน
พักอยู่ในภูเขาคู้ให้โยมทำทางเดินจงกรมไว้สามสาย สายหนึ่งเพื่อเดินบูชาพระพุทธรเจ้า
สายที่สองเดินบูชาพระธรรม สายที่สามเดินบูชาพระสงฆ์สาวกท่าน ท่านเดินจงกรมทั้งสาม
สายนี้ตามเวลาเป็นประจำมิให้ขาดได้ พอฉันเสร็จก็เริ่มเดินจงกรมสายพุทธบูชา จนถึง
เที่ยงวันท่านจึงหยุดพัก พอบ่าย ๒ โมงก็เริ่มลงเดินสายธรรมบูชา จนบ่าย ๔ โมงถึงเวลาปิด
กวาดสร้งน้ำจึงหยุด เมื่อทำข้อวัตรทุกอย่างเสร็จแล้วก็เริ่มลงเดินสายสังฆบูชาไปจนถึง ๔-๕
ทุ่มจึงเข้าที่พักภาวนา หลังจากนั้นก็พักจำวัด พอตื่นขึ้นมาก็เริ่มเข้าที่ทำสมาธิภาวนาจนสว่าง
ถัดจากนั้นก็ลงเดินจงกรมต่อไป จนถึงเวลาออกบิณฑบาตค่อยหยุดเดิน

บางครั้งท่านนั่งภาวนาจนตลอดสว่างโดยไม่ลุกจากที่นั่งเลยก็มี คิณที่ท่านนั่งภาวนา
ตลอดรุ่ง ใจรู้สึกสว่างไสว แม้ออกจากสมาธิภาวนามาแล้วในเวลาปกติ ขณะนั่งภาวนาตลอด
รุ่งนั้น ปรากฏว่าโลกธาตุได้ดับหายไปจากความรู้สึกโดยสิ้นเชิง แม้กายตัวเองก็ไม่ปรากฏว่า
มีอยู่เลยเวลานั้น เป็นความอัศจรรย์อย่างยิ่ง นับแต่ขณะนั่งพิจารณาทุกขเวทนาจนดับไป
ด้วยการพิจารณา จิตได้หยั่งลงสู่ความสงบอย่างละเอียดแนบแน่น ขณะนั้นปรากฏจำเพาะ
ความรู้เพียงอันเดียว ที่ทรงตัวอยู่ด้วยความสงบสุขละเอียดอ่อนจนบอกไม่ถูก ไม่มีอารมณ์
ใดแม้ส่วนละเอียดปรากฏขึ้นภายในจิต จึงเป็นเหมือนโลกธาตุดับไปพร้อมกับอารมณ์ที่ดับ
ไปจากจิต จนกว่าถอนขึ้นมา อารมณ์ที่เคยปรุงจิตจึงค่อย ๆ ปรากฏตัวขึ้นกับจิตที่ละเอียดละ
น้อย จากนั้นก็ทำความเพียรต่อไปตามธรรมดา

ขณะที่จิตรวมตัวลงสู่ความสงบแม้เป็นเวลาหลายชั่วโมง ก็ไม่รู้สึกว่ายาวนานตามเวลาที่
ผ่านไป คงเป็นเอกจิตเอกธรรมอยู่จำเพาะใจเพียงดวงเดียวไม่มีสองกับสิ่งใด เวลาจิตถอน

ขึ้นมา จึงรู้ว่าจิตรวมสงบอยู่เป็นเวลาเท่านั้นชั่วโมง เท่านั้นชั่วโมง ถ้าคืนใดจิตภาวนา สะดวกสงบลงได้ง่าย คิณนั้นแม้จะนั่งจนตลอดรุ่งก็เท่ากับนั่งราว ๒-๓ ชั่วโมงเท่านั้น ไม่ทำการกดถ่วงเนิ่น นานอะไรเลย ท่านว่า ท่านอาจารย์องค์นี้ชอบเผชิญอันตรายเกี่ยวกับช้าง มากกว่าอย่างอื่น ท่านว่าพอผ่านอันตรายจากคราวนั้นมาแล้วไม่นานนักเลย ก็ไปเจอกับช้าง ใหญ่ตัวหนึ่งเข้าอีก ที่แม่ปาง จังหวัดลำปาง แทบเอาตัวไม่รอดคราวนี้ ตัวนี้เป็นช้างป่าจริง ๆ มิได้เป็นช้างบ้านที่เขาเลี้ยงไว้เหมือนคราวที่แล้วนั้น คือ ตอนกลางคืนท่านกำลังเดินจงกรม อยู่ ได้ยินเสียงมันเดินบุกป่าฝ่าดง และเสียงไม้หักดังปังปัง ๆ มาตลอดทาง โฉมหน้ามุ่ม มายังท่านและเดินใกล้เข้ามาทุกที จะหลบหลีกปลีกหนีไปไหนก็ไม่ทัน

จึงตัดสินใจว่าธรรมดาช้างป่าทั้งหลายมักกลัวแสงไฟ ท่านจึงรีบออกจากทางจงกรม ไปเอาเทียนไขในที่พักมาจุดที่ละหลาย ๆ เล่ม ปีกเสียบรอบไว้ตามสายทางเดินจงกรมยาวเหยียดเขียว คนเรามองดูแล้วสว่างไสวงามตาเย็นใจ แต่ช้างมันจะมองไปในแง่ไหนนั้นเราทราบไม่ได้ พอจุดเทียนปักเสียบไว้เสร็จเท่านั้นช้างก็เดินมาถึงที่นั่นพอดี ขณะนั้นท่านเองไม่มีทางหลบหลีกปลีกตัว มีแต่ตั้งสัตยาธิษฐานขอบันดาลคุณพระพุทเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จงช่วยคุ้มครองป้องกันอย่าให้ช้างใหญ่ตัวนี้ทำอันตรายแก่ข้าพระพุทธเจ้าได้ พออธิษฐานจบลง ช้างก็เข้ามาถึงที่นั่นพอดี และหยุดยืนกางหูตัวผึ่งอยู่ไม่กระดุกกระดิกอวัยวะส่วนใด ๆ ณ ช้างทางจงกรมห่างจากท่านประมาณวาเศษ ท่ามกลางไฟกำลังสว่างไสวอยู่รอบตัวท่าน เวลานั้น ซึ่งมองเห็นช้างได้ถนัดชัดเจน

ท่านว่าช้างตัวนั้นใหญ่เท่าภูเขาสูงๆ นี่เอง ท่านเองก็เดินจงกรมไปมาอยู่อย่าง ไม่สนใจกับมันเลย ทั้งที่กลัวมันอย่างเต็มที่ ใจเหมือนกับขาดลมหายใจไปแล้วแต่ขณะมองเห็นมันเดินเข้ามาหาอย่างผึ่งผายที่แรก มีเพียงความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับองค์พุทโธอย่าง เหนียวแน่น ที่น้อมมาระลึกเป็นองค์ประกันชีวิตเท่านั้น นอกนั้นไม่คิดเห็นอะไรเลย แม้ช้าง ทั้งตัวที่ใหญ่เท่าภูเขาทั้งลูกมายืนอยู่ข้างทางจงกรม ก็ไม่ยอมส่งจิตออกไปหามัน กลัวจิตจะ พრაจากพุทโธซึ่งเป็นองค์สรณะอันประเสริฐสุดในเวลานั้น พุทโธกับจิตกลมกลืนเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน จนใจหายกลัว เหลือแต่ความรู้กับคำบริกรรมพุทโธซึ่งกลมกลืนเป็นอัน เดียวกัน ช้างก็คงยืนดูท่านอยู่แบบภูเขาไม่ยอมกระดุกกระดิกตัวเลยขณะนั้น หูกางผึ่งราว กับจะแผ่เมตตาให้ไม่ยอมรับ

เพราะลักษณะท่าทางที่มันเดินเข้ามาหาท่านที่แรก เหมือนจะเข้ามาขยี้ขย่ำอย่างไม่มี รัรือแม้ชั่ววินาทีหนึ่งเลย แต่พอมาถึงที่นั่นแล้วกลับยืนตัวแข็งทื่อ ราวกับสัตว์ไม่มีหัวใจ พอ จิตกับพุทโธเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ท่านก็หายกลัว มีหนายังกลับเกิดความกล้าหาญขึ้นมา สามารถจะเดินเข้าไปหามันได้อย่างไม่สะทกสะท้านอะไรทั้งสิ้น แต่มาคิดอีกแง่ หนึ่งว่า การเดินเข้าไปหามันซึ่งเป็นสัตว์ร้าย อาจเป็นฐานะแห่งความประมาทอวดดีก็ได้

เป็นสิ่งไม่ควรทำ จึงเป็นเพียงเดินจงกรมแข่งกับการยืนของมันอย่างองอาจกล้าหาญ ราวกับไม่มีอันตรายใด ๆ จะเกิดขึ้นในที่นั้น นับแต่ขณะข้างตัวนั้นเดินเข้ามายืนอยู่ที่นั่นเป็นเวลา ชั่วโมงเศษ ๆ ไฟเทียนไขชนิดดี ๆ ยาว ๆ ที่จุดไว้บางเล่มก็หมดไป บางเล่มก็จวนจะหมด มันจึงได้กลับหลังหัน แล้วเดินกลับออกไปทางเก่าและเที่ยวหากินในแถบบริเวณนั้น เสียงหักไม้กินเป็นอาหารสนั่นป่าไปหมด

ท่านได้เห็นความอัศจรรย์ของจิตและของพุทโธประจักษ์ใจในคราวนั้น เป็นครั้งแรก เพราะเป็นคราวจำเป็นจริง ๆ ไม่สามารถจะหลบหลีกปลีกตัวไปที่ไหนให้พ้นได้ นอกจากต้องสู้ด้วยวิธีนั้นเท่านั้น แม้ตายก็ยอมโดยไม่มีทางเลือกได้ นับแต่ขณะนั้นมาแล้ว ทำให้เกิดความมั่นใจว่า เป็นเรื่องอะไรก็ตาม ถ้า "จิต กับ พุทโธ" เป็นต้น ได้เข้ากันสนิทสนมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยหลักธรรมชาติแล้ว ไม่สามารถทำอันตรายได้อย่างแน่นอน นี่เป็นความเชื่ออย่างสนิทใจตลอดมา ท่านว่า ข้างตัวนั้นก็เป็นสัตว์ที่แปลกอยู่มาก เวลาเข้ามาถึงที่นั่นแล้วแทนที่จะแสดงอาการอย่างไรก็ไม่แสดง คงยืนนิ่งหูกางอยู่อย่างสงบ แลดูท่านเดินจงกรมกลับไปกลับมาอย่างไม่เบื่อ พอดูเต็มตาแล้วก็กลับหลังหันคืนทางเก่า แล้วเที่ยวหากินไปเรื่อย ๆ แบบทองไม่รู้ร้อน แล้วหายเงิบไปเลย ซึ่งเป็นสัตว์ที่น่ารักอีกตัวหนึ่ง ไม่ด้อยกว่าตัวที่ผ่านมาแล้วซึ่งเป็นสัตว์บ้านที่รู้ภาษาคนได้ดี

สำหรับตัวหลังนี้ เป็นสัตว์ป่ามาแต่กำเนิด ซึ่งมีอายุไม่ต่ำกว่าร้อยปี ไม่อาจรู้ภาษาคนได้ ท่านจึงไม่ได้พูดอะไรกับมัน เป็นแต่เดินจงกรมเฉยอยู่เท่านั้น ตัวหลังนี้ ไม่มีลูกพรวนแวนคอเหมือนตัวนั้น ทั้งชาวบ้านก็บอกว่าเป็นช้างป่า และเคยเป็นนายโหลงมานาน เฉพาะคราวนี้ ทำไมจึงมาเที่ยวตัวเดียวก็ไม่ทราบ อาจจะพราวจากโหลงมาชั่วคราวก็ได้ ดังนี้

แม้ข้างตัวนั้นหนีไปแล้ว ท่านยังเดินจงกรมต่อไปด้วยความอัศจรรย์ใจ และเห็นคุณของข้างตัวนั้น ที่มาช่วยให้จิตท่านได้เห็นความอัศจรรย์ในธรรมเกี่ยวกับความกลัวความกล้า แต่คราวนี้ช้างมาช่วยเสริมให้รู้เรื่องนี้ได้อย่างประจักษ์ใจหมดทางสงสัย ข้างตัวนั้นจึงเป็นเหมือนช้างเทพบุตร หรือช้างเทพบันดาล ก็น่าจะไม่ผิด เพราะธรรมดา ช้างในป่าซึ่งไม่คุ้นเคยและให้อภัยแก่ผู้ใด นอกจากจะสู้ไม่ไหวจริง ๆ แล้วจึงรีบวิ่งหนีเอาตัวรอดเท่านั้น แต่ช้างตัวนี้ ตั้งหน้าตั้งตาเดินมาหาเราอย่างอิสระ มิได้ถูกบังคับขับไล่ด้วยวิธีใด ๆ จากผู้ใด และเดินมาหาเราทั้งที่ไฟก็ตามสว่างอยู่รอบด้าน แทนที่มันจะตรงเข้าขี้น้ำเราให้แหลกเป็นจุณวิจุณไปด้วยกำลังก็ไม่ทำ หรือจะตื้นตกใจกลัวไปรีบวิ่งหวัชุกหวัชป่าเข้าป่าไปก็ไม่ไป เมื่อเดินองอาจซาติอาชาไนยเข้ามาถึงที่เราอยู่แล้ว ยังกลับยืนที่อดูเราอยู่เป็นเวลาตั้งชั่วโมงเศษ ๆ จึงหนีไปแบบธรรมดา มิได้กลัมิได้กลัวอะไรทั้งสิ้น จึงเป็นสัตว์ที่น่าคิดพิศวงงงจนอยู่ไม่ลืมจนบัดนี้

จากคราวนั้นมาแล้ว จะไปเที่ยวหรือพักอยู่ในที่เช่นไร ก็ไม่คิดกลัว เพราะเชื่อธรรมอย่างถึงใจแต่บัดนั้นเป็นต้นมา สมกับธรรมบทว่า "พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติ ไม่ปล่อยให้ตายจมดินจมน้ำแบบซอนซุนแน่นอน

ความรู้เรื่องของจิตของธรรมอย่างถึงใจ ย่อมรู้กันในเวลาคับขัน ถ้าไม่คับขัน จิตมักเล่นตัวยั่วเราด้วยกิเลสชนิดต่าง ๆ ไม่มีประมาณจนตามแก้ไม่ทัน ยอมให้มันข้ามศีรษะไปต่อหน้าต่อตา ประหนึ่งไม่มีความสามารถหักห้ามตามแก้มันให้หลุดไปได้เลย พอเวลาเข้าที่คับขันจนมุมจริง ๆ กำลังของจิตของธรรมไม่ทราบว่าจะมาจากไหน ใจก็หมอบและยอมเชื่อเราเชื่อธรรม ไม่ฝ่าฝืน กำหนดบังคับให้อยู่อย่างไร หรือกับธรรมบทใด ก็อยู่อย่างนั้นไม่ฝ่าฝืน คงจะเป็นเพราะความกลัวตายก็เป็นได้ถ้าฝ่าฝืน จึงกลายเป็นจิตที่วุ่นนอนสอนง่ายไม่ตื้อตึงในเวลาเช่นนั้น น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ที่พระอริยสงฆ์ธรรมฐานท่านชอบเข้าแต่ป่าแต่เขาทั้งที่กลัวตาย และใจหนึ่งไม่อยากเข้า สำหรับจิตผมเป็นเช่นนี้ ส่วนจิตของท่านผู้นั้นไม่ทราบได้ แต่ถ้าตั้งใจฝึกให้ถึงเหตุถึงผลจริง ๆ ก็น่าจะเหมือน ๆ กัน

เพราะจิตเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรมและกิเลส ที่ทำให้มีความรู้สึกกลัว รู้สึกกลัว รู้สึกตีชั่ว ต่างๆ เช่นเดียวกัน การฝึกฝนที่ถูกกับเหตุผลซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของธรรม จึงสามารถทำให้กิเลสชนิดต่าง ๆ ยอมจำนน และสิ้นสุดไปจนไม่เหลือเป็นเชื้ออีกต่อไป ผมเองซึ่งมีนิสัยหยาบ จึงมักเชื่อต่อการทรมานชนิดหยาบๆ เพื่อให้ทันกับกิเลสซึ่งเป็นธรรมชาติหยาบที่มีอยู่ในตน ดังคราวช้างใหญ่เดินเข้ามาหาขณะกำลังเดินจงกรมอยู่ เป็นขณะที่ได้เห็นกิเลสและธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจนภายในใจ เพราะปกติจิตที่มีกิเลสเป็นเจ้าอำนาจครองใจ รู้สึกฝึกทรมานยาก ดีไม่ดี เราผู้จะมัวมันให้จับหายสิ้นซากไป แต่กลับจะตายก่อนมัน เพราะความเหนียวแน่นแก่นาสวะที่เกาะกินเรามานานเสียด้วยซ้ำ

แต่พอเข้าตาจน และได้ช้างใหญ่มาช่วยเท่านั้น กิเลสตัวต่อต้านต้านทานความเพียรเก่ง ๆ ไม่ทราบหายหน้าไปไหน ใจก็บอกง่าย สั่งให้อยู่อย่างไรและให้อยู่กับธรรมบทใด ก็ยอมรับทันทีทันใดราวกับน้ำมันเครื่องหล่อลื่น ไม่ฝ่าฝืนดังที่เคยเป็นมาเลย พอกิเลสขยายตัวออกจากใจ ธรรมที่เตรียมพร้อมอยู่แล้วในขณะเดียวกัน ก็แสดงความสว่างไสวและความมองอาจกล้าหาญต่อทุกสิ่งขึ้นมากภายในใจทันที ให้ได้เห็นได้ชมอย่างเต็มใจที่กระหายมานาน ความกลัวตายไม่ทราบหายหน้าไปไหน จึงทำให้เห็นได้ชัดว่าความกลัวก็คือกิเลสตัวเคยออกหน้าออกตามานานเราดี ๆ นี่เอง

พอความกลัวซึ่งเป็นเครื่องกีดขวางลงใจดับลงไปแล้ว แม้จะไม่ดับไปโดยสิ้นเชิง แต่ก็ทำให้เห็นโทษของมันอย่างประจักษ์ในขณะนั้น วาระต่อไปถึงจะเกิดขึ้นมาอีกตามความมีอยู่ของมัน ก็ยังพอให้เราระลึกได้บ้างว่า “ความกลัวนี้ มิใช่หนามิตรมงคลของเรา แต่เป็นหน้าศัตรูที่เคยมาในรูปร่างแห่งมิตรต่างหาก” จึงไม่ทำให้ใจเชื่อชนิดติดจมในมัน

เหมือนที่แล้วๆ มา และพยายามกำจัดมันออกทุกวาระแห่งความเพียร จนสภาพแห่งศัตรูที่มาในสภาพแห่งมิตรเหล่านี้ สูญสิ้นไปจากใจนั้นแล จึงจะพอใจและอยู่เป็นสุข หายกังวลโดยประการทั้งปวงได้

ตามความรู้สึกของผมว่า คนเราถ้าหวังพึงธรรม สนใจในธรรม รักใคร่ใฝ่ใจในธรรม ปฏิบัติตามธรรมจริงตามที่พระองค์ประทานไว้ด้วยความแน่วพระทัยและพระเมตตาจริง ๆ คำว่ารู้ธรรมเห็นธรรมชั้นต่าง ๆ ดังพุทธบริษัทครั้งพุทธกาลรู้เห็นกัน จะไม่เป็นปัญหาที่สุดเฝ้าตามความคาดคิดอะไรเลย จำต้องรู้เห็นกันได้ธรรมตา ๆ เหมือนท่านที่รู้เห็นกันมาแล้วในครั้งพุทธกาลนั้นแล ที่กาลสถานที่และบุคคลสมัยนี้ขัดกับครั้งพุทธกาลโดยทางมรรคทางผลอยู่เวลานี้ ก็เพราะเราเองทำตัวให้ขัดกับทางดำเนินของตัวเอง โดยต้องการผลแต่มิได้สนใจกับเหตุ คือวิธีดำเนิน ว่าถูกหรือผิดประการใดบ้าง จะควรตัดแปลง ภาย วาจา ใจ ให้ตรงต่อธรรม คือทางดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพานอย่างไรบ้าง ถ้ามีการทดสอบตนกับธรรมอยู่เสมอเพื่อความมุ่งหมายจะสำเร็จตามใจบ้าง อย่างไรก็ตามต้องสำเร็จในขั้นใดขั้นหนึ่งแน่นอนตามกำลังสติปัญญาของตน เพราะครั้งพุทธกาลกับสมัยนี้ ก็เป็นสมัยที่กิเลสจะพึงแก้ด้วยธรรม และหายได้ด้วยธรรมเช่นเดียวกัน ดังโรคนานาชนิดในสมัยต่าง ๆ ที่หายได้ด้วยยาที่ถูกกับโรคตลอดมาฉะนั้น

ผมเองเชื่ออย่างนี้มานานแล้ว ยิ่งปฏิบัติมานานเพียงไรก็ยังเชื่ออย่างฝังใจถอนไม่ขึ้นเพียงนั้น และยังได้ฟังคำที่ท่านอาจารย์มั่นสั่งสอนอย่างถึงใจสมัยที่อยู่กับท่าน ความเชื่อมั่นก็ยังฝังใจลึกลงจนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับใจ โดยท่านสอนว่า การดูกิเลสและแสวงธรรม ท่านทั้งหลายอย่ามองข้ามใจซึ่งเป็นที่อยู่ของกิเลส และเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย กิเลสก็ดี ธรรมก็ดี มิได้อยู่กับกาลสถานที่ใด ๆ ทั้งสิ้น แต่อยู่ที่ใจ คือเกิดขึ้นที่ใจ เจริญขึ้นที่ใจ และดับลงที่ใจดวงรู้ ๆ นี้เท่านั้น การแก้กิเลสที่อื่นและแสวงธรรมที่อื่น แม้จนวันตายก็ไม่พบสิ่งดังกล่าว ตายแล้วเกิดเล่าก็จะพบแต่กิเลสที่เกิดจากใจ ซึ่งกำลังเสวยทุกข์เพราะมันนี้เท่านั้น แม้ธรรมถ้าแสวงหาที่ใจก็จะมีวันพบโดยลำดับของความพยายาม สถานที่กาลเวลานั้นเป็นเพียงเครื่องส่งเสริมและเครื่องกีดขวางกิเลสและธรรมให้เจริญขึ้นและเสื่อมไปเท่านั้น

เช่น รูป เสียง เป็นต้น เป็นเครื่องส่งเสริมกิเลสที่มีอยู่ในใจให้เจริญยิ่งขึ้น และการเข้าบำเพ็ญในป่าในเขา ก็เพื่อส่งเสริมธรรมที่มีอยู่ในใจให้เจริญยิ่งขึ้นเท่านั้น กิเลสแท้ธรรมแท้อยู่ที่ใจ ส่วนเครื่องส่งเสริมและกีดขวางและธรรมนั้น มีอยู่ทั่วไปทั้งภายในภายนอก ฉะนั้นท่านจึงสอนให้หลบหลีกปลีกตัวจากสิ่งยั่วชวนกวนใจ อันจะทำให้กิเลสที่มีอยู่ภายในกำเริบลำพอง มี รูป เสียง เป็นต้น และสอนให้เที่ยวอยู่ในที่วิเวกสงัด เพื่อกำจัดกิเลสชนิดต่าง ๆ ด้วยความเพียรได้ง่ายขึ้น อันเป็นการย่นวิญญูภายในใจให้สั้นเข้า

ด้วยเหตุนี้การแสวงหาที่อยู่อันเหมาะสม เพื่อความเพียรสำหรับนักบวชผู้หวังความพ้นทุกข์ภายในใจ จึงเป็นความชอบยิ่งตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าผู้ทรงเห็นภัยประจักษ์พระทัยประทานไว้เพื่อหมู่ชน เพราะการอยู่ในที่ธรรมดากับการอยู่ในที่แปลก ๆ เปลี่ยน ๆ ความรู้สึกในใจดวงเดียวนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานที่อยู่เสมอ ไม่นั่นอน ยิ่งพอทราบว่ามีโอกาสชินชาต่อสถานที่เท่านั้น ผู้เป็นนักสังเกตตัวเองจะทราบได้ทันที และรีบเปลี่ยนแปลงโยกย้ายสถานที่เพื่อความเหมาะสม ไม่นั่นอนใจ อันเป็นการเปิดโอกาสให้กิเลสสั่งสมกำลังเพื่อทำลายตนโดยไม่รู้ตัว การแก้เหตุการณ์ด้วยความไม่ประมาทได้ทันทีทั้งที่ กิเลสย่อมไม่มีโอกาสก่อตัวและสั่งสมกำลังขึ้นทำลายจิตและธรรม ซึ่งมีอยู่ภายในใจดวงเดียวกันได้ และมีทางก้าวหน้าไม่เสื่อมคลาย

ผู้ปฏิบัติเพื่อความเห็นภัย ต้องเป็นผู้มีสติระลึกรู้อยู่กับใจตลอดเวลาไม่พลั้งเผลอได้ เป็นการดี ความไม่พลั้งเผลอนั้นแล คือทำนบเครื่องป้องกันกิเลสต่าง ๆ ที่ยังไม่เกิดไม่ให้มีโอกาสเกิดขึ้นได้ ที่มีอยู่ซึ่งยังแก้ไขไม่หมดก็ไม่กำเริบลำพอง และทำความพยายามกำจัดปิดเป่าด้วยสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร ไม่ลดละทอดทิ้ง สถานที่ใดจิตกลัว และมีสติระลึกรู้ตัวดี สถานที่นั้นคือป่าช้าเผาผลาญกิเลสทั้งมวลด้วยตบธรรมคือความเพียร มีสติปัญญาเป็นเครื่องมือเผาผลาญทำลาย

คำว่าฉานก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาที่ดี วิมุตติหลุดพ้นก็ดี และคำว่ากิเลสเสื่อมอำนาจก็ดี กิเลสตายไปโดยลำดับไม่กำหนดสถานที่เวลานานที่ก็ดี หรือกิเลสตายไปจนหมดสิ้นภายในใจก็ดี จะปรากฏประจักษ์กับใจในสถานที่บำเพ็ญอันถูกต้องเหมาะสมของผู้มีความเพียรเป็นไปด้วยความรอบคอบนั้นแล ไม่มีที่อื่นเป็นที่เกิดและดับของกิเลสทั้งมวล โปรดทราบไว้อย่างถึงใจว่า ธรรมเจริญ ณ ที่ใด กิเลสย่อมเสื่อมและดับสูญไป ณ ที่นั้น คำว่า “ที่ใด” นักปฏิบัติทั้งหลายพึงทราบว่า คือที่ใจดวงเดียวเท่านั้น ฉะนั้นจงพากันหำหั้นฟันฝ่าฆ่ากิเลสด้วยความกล้าตายในสนามรบ คือที่ใจ โดยอาศัยสถานที่เหมาะสมเป็นเครื่องหนุนกำลังเพื่อชัยชนะเอาตัวรอดเป็นยอดคนด้วยประโยคแห่งความเพียรของตนเถิด อย่าหันเหเรวรนว่ากิเลสกองทุกข์จะมีอยู่ในที่อื่นใด นอกจากมีอยู่ในใจดวงเดียวนี้นี้เท่านั้น

เท่าที่ปฏิบัติมาแต่ขั้นเริ่มแรก ซึ่งเป็นไปด้วยความตะเกียกตะกายและลุ่ม ๆ คลำ ๆ เพราะขาดครูอาจารย์ผู้อบรมสั่งสอนโดยถูกต้อง จนได้มาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนหมู่คณะก็มีได้เห็นกองทุกข์และความแปลกประหลาดพร้อมกับความอัศจรรย์เกินคาดทั้งหลายที่ไม่เคยรู้เคยเห็นมาก่อนแสดงขึ้น ณ ที่แห่งใดเลย นอกจากแสดงขึ้นที่ใจดวงเดียวซึ่งเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรมและกิเลสทั้งหลายนี้เท่านั้น และมีทุกข์กับสมุทัยที่มีอยู่ในใจของเราของท่านแต่ละรายนี้เท่านั้น เป็นสิ่งที่มีอำนาจมากเหนือสิ่งใด ๆ ในโลกทั้งสาม ที่สามารถปิดกั้นทางเดินเพื่อมรรคผลนิพพานได้อย่างมิดชิด แม้เครื่องมือทำการขุดค้นบุกเบิกทุกข์ สมุทัย

เพื่อมรรคผลนิพพานให้ปรากฏขึ้นอย่างเปิดเผย ก็ไม่มีอะไรในสามโลกที่สามารถยิ่งไปกว่า นิโรธกับมรรคซึ่งมีอยู่ในใจดวงเดียวกันนี้ เรื่องมีอยู่เพียงเท่านี้ อย่าไปสนใจคิดถึงกาล สถานที่หรือบุคคลใด ๆ ว่าเป็นภัยและเป็นคุณให้เสียเวลาและล่าช้าไปเปล่าโดยไม่เกิดประโยชน์อะไร ยิ่งกว่าการคิดเรื่องกิเลสกับธรรมซึ่งมีอยู่ที่ใจ จะผิดพระประสงค์ความมุ่งหมายของศาสดาผู้ประทานธรรมสอนโลกด้วยความถูกต้องแม่นยำตลอดมา นี่เป็นใจความโอวาทที่ท่านอาจารย์มั่นสั่งสอนอย่างถึงเหตุถึงผล สมัยอยู่กับท่านที่เชียงใหม่ จำได้อย่างฝังใจไม่เคยหลงลืมจนบัดนี้ ท่านว่า

บางครั้งท่านอาจารย์องค์นี้เกิดความสงสัยเรียนถาม ท่านอาจารย์มั่นท่านยังดูเอา โดยท่านว่าถามเอาตามความใจชอบของตน มิได้เล็งดูหลักธรรมคือความจริงควรจะเป็นอย่างไรบ้าง ความสงสัยที่เรียนถามนั้นมิว่า ในครั้งพุทธกาลตามประวัติว่า มีผู้สำเร็จมรรคผลนิพพานมากและรวดเร็วกว่าสมัยนี้ซึ่งไม่ค่อยมีท่านผู้ใดสำเร็จกัน แม้ไม่มากเหมือนครั้งโน้น หากมีการสำเร็จได้ก็รู้สึกจะช้ากว่ากันมาก ท่านย้อนถามทันทีว่า ท่านทราบได้อย่างไรว่าสมัยนี้ไม่ค่อยมีท่านผู้ใดสำเร็จมรรคผลกัน แม้สำเร็จได้ก็ช้ากว่ากันมากดังนี้ ท่านเรียนตอบท่านว่า ก็ไม่ค่อยได้ยินว่าใครสำเร็จเหมือนครั้งโน้น ซึ่งเขียนไว้ในตำราว่าสำเร็จกันครั้งละมาก ๆ แต่ครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรด ตลอดการบำเพ็ญโดยลำพังในที่ต่าง ๆ ก็ทราบว่า ท่านสำเร็จโดยรวดเร็วและง่ายตายจริง ๆ น่าเพลใจด้วยผลที่ท่านได้รับ แต่มาสมัยทุกวันนี้ทำแทบล้มแทบตาย ก็ไม่ค่อยปรากฏผลเท่าที่ควรแก่เหตุบ้างเลย อันเป็นสาเหตุให้ผู้บำเพ็ญท้อใจและอ่อนแอต่อความเพียร

ท่านอาจารย์มั่นถามท่านว่า ครั้งโน้นในตำราท่านแสดงไว้ด้วยหรือว่า ผู้บำเพ็ญล้วนเป็นผู้สำเร็จอย่างรวดเร็วและง่ายตายทันใจทุกรายไป หรือมีทั้งผู้ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า ผู้ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว ผู้ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า และผู้ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว อันเป็นไปตามประเภทของบุคคลที่มีภูมิอุปนิสัยวาสนายังหย่อนต่างกัน ท่านเรียนตอบว่า มีแบ่งภาคไว้ต่าง ๆ กันเหมือนกัน มิได้มีแต่ผู้สำเร็จอย่างรวดเร็วและง่ายตายอย่างเดียว ส่วนผู้ปฏิบัติลำบากทั้งสำเร็จได้ช้า และปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็วก็มี แต่รู้สึกผิดกับสมัยทุกวันนี้ อยู่มาก แม้จะมีแบ่งประเภทบุคคลไว้ต่างกันเช่นเดียวกับสมัยนี้ ท่านอาจารย์อธิบายว่า ข้อนี้ขึ้นอยู่กับผู้แนะนำถูกต้องแม่นยำผิดกัน ตลอดอำนาจวาสนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสาวกและพวกเรามาผิดกันอยู่มากจนเทียบกันไม่ได้ อีกประการหนึ่งความสนใจธรรมต่างกันมาก สำหรับในสมัยนี้กับสมัยพุทธกาล แม้พื้นเพนิสัยก็ผิดกันกับครั้งนั้นมาก เมื่ออะไร ๆ ก็ผิดกัน ผลจะให้เป็นเหมือนกัน ย่อมเป็นไปได้

เราไม่ต้องพูดถึงเรื่องผู้อื่นสมัยอื่นให้เย็นช้ำไปมาก แม้ตัวเราเองยังแสดงความหยาบกระเทบกระเทือนตัวเองอยู่ตลอดเวลาทั้งที่เป็นนักบวชและนักปฏิบัติ ซึ่งกำลังเข้าใจ

ว่าตัวประกอบความเพียรอยู่เวลานั้น ด้วยวิธีเดินจงกรมอยู่บ้าง นั่งสมาธิภาวนาอยู่บ้าง แต่นั่นเป็นเพียงกิริยาแห่งความเพียรทางกาย ส่วนใจมิได้เป็นความเพียรไปตามกิริยาเลย มีแต่ความคิดสิ่งสมกิเลสความกระเทือนใจอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่เข้าใจว่าตนกำลังทำความเพียรด้วยวิธีนั้น ๆ ดังนั้นผลจึงเป็นความกระทบกระเทือนใจโดยไม่เลือกกาลสถานที่ แล้วก็มาเหมาเอาว่าตนทำความเพียรตลอดตาไม่ได้รับผลเท่าที่ควร ความจริงตนเดินจงกรมนั่งสมาธิสั่งสมยาพิษทำลายตนโดยไม่รู้สีกตัวต่างหาก มิได้ตรงความจริงตามหลักแห่งความเพียรเลย

ฉะนั้นครั้งพุทธกาลที่ท่านทำความเพียรด้วยความจริงจัง หวังพ้นทุกข์จริง ๆ กับสมัยที่พวกเราทำเล่นราวเด็กกับตุ๊กตา จึงนำมาเทียบกันไม่ได้ ชื่นเทียบไปมากเท่าไรยังเป็นการขายกิเลสความไม่เป็นท่าของตัวมากเพียงนั้น ผมแม้เป็นคนในสมัยทำเล่น ๆ ลวง ๆ ตัวเองก็ไม่เห็นด้วย คำพูดดูถูกศาสนาและดูถูกตัวเองดังที่ท่านว่ามานั้น ถ้าท่านยังเห็นว่าตัวยังมีสารคุณอยู่บ้าง ท่านลองทำตามแบบที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้โดยถูกต้องดูซิ อย่าทำตามแบบที่กิเลสพาจุตลากไปอยู่ทุกวี่ทุกวันทุกเวลา แม้ขณะกำลังเข้าใจว่าตนกำลังทำความเพียรอยู่ มรรคผลนิพพานที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เป็นสมบัติกลาง จะเป็นสมบัติอันพึงใจท่านในวันหนึ่งแน่นอน โดยไม่มีคำว่ายากลำบากและสำเร็จได้เข้ามาเป็นอุปสรรคได้เลย

ขนาดที่พวกเราทำความเพียรแบบกระตุกจะหลุดออกจากกัน เพราะความขี้เกียจอ่อนแออยู่เวลานี้ ผมเข้าใจว่าเหมือนคนที่แสนโง่และขี้เกียจ เอาสิ่งอันเล็ก ๆ เท่านิ้วมือไปเจาะภูเขาทั้งลูก แต่หวังให้ภูเขานั้นทะลุในวันเวลาเดียว ซึ่งเป็นที่น่าหัวเราะของท่านผู้ฉลาดปราดเปรื่องด้วยปัญญาและมีความเพียรกล้าเป็นไหน ๆ พวกเราลองคิดดู ประโยคแห่งความเพียรของท่านผู้เป็นศากยบุตรพุทธสาวกในครั้งพุทธกาลท่านทำกัน กับความเพียรของพวกเราที่ทำแบบเอาฝ่ามือไปแตะแม่น้ำมหาสมุทรซึ่งสุดที่น่าสมเพชเวทนาเหลือประมาณ แต่หวังพระนิพพานด้วยความเพียรเท่าฝ่ามือนั้น ลองคิดดูกิเลสท่วมมหาสมุทรแต่ความเพียรเท่าฝ่ามือนั้นมันห่างไกลกันขนาดไหน

คนสมัยฝ่ามือแตะมหาสมุทร ทำความเพียรเพียงเล็กน้อยแต่ความหมายมั่นปั้นมือว่าจะข้ามโลกสงสาร เมื่อไม่ได้ตามใจหวัง ก็หาเรื่องตำหนิศาสนาและกาลสถานที่ ตลอดคนสมัยนั้นสมัยนี้ ไม่ละอายการประกาศความไม่เป็นท่าของตัวให้นักปราชญ์ท่านหัวเราะด้วยความอ่อนใจว่า เราเป็นผู้หมดความสามารถโดยประการทั้งปวง การลงทุนแต่เพียงเล็กน้อยด้วยความเสียดายเร็วแรง แต่ต้องการผลกำไรล้นโลกสิ้นสงสารนั้น เป็นทางเดินของโมฆบุรุษ สตรี ผู้เตรียมสร้างป่าช้าไว้เผาศพ และนอนจมอยู่ในกองทุกข์ไม่มีวันลดหย่อนผ่อนวิญญูว่าจะผ่านพ้นไปได้เมื่อไร

คำถามของท่านที่ถามผมเป็นเชิงชมเชยศาสนธรรม ชมเชยกาลสถานที่และบุคคล ในครั้งพุทธกาล แต่ตำหนิศาสนธรรม ตำหนิกาลสถานที่และบุคคลในสมัยนี้ จึงเป็นคำชมเชยและติเตียนของโมฆบุรุษ สตรีที่ปิดกั้นทางเดินของตนจนหาทางเล็ดลอดปลอดจากภัยไปไม่ได้ และเป็นคำถามของคนลึนทำ เป็นคำถามของคนผู้ตัดหนามกั้นทางเดินของตัวเองมิได้เป็นคำถามเพื่อช่วยบุกเบิกทางเดินให้เตียนโล่ง พอมีทางปลอดโปร่งโล่งใจ เพราะความสนใจปลดเปลื้องตนจากกิเลสด้วยสวากขาตธรรมอันเป็นมัชฌิมา ที่เคยให้ความเสมอภาคแก่สัตว์โลกผู้สนใจปฏิบัติตามโดยถูกต้องตลอดมาแต่อย่างใดเลย

ถ้าท่านจะมีสติปัญญาเปลื้องตนพอเป็นที่ชมเชยบ้างบ้าง แม้โดยการเทียบเคียงว่าโรคทุกชนิดไม่ว่าชนิดร้ายแรงหรือชนิดธรรมดา เมื่อสนใจรักษาและโรคถูกกับยา ย่อมมีทางสงบและหายได้ด้วยดีด้วยกัน แต่ถ้ามิได้สนใจรักษา โรคย่อมกำเริบ และเป็นอันตรายได้นอกจากโรคหวัดหรือโรคเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามผิวหนัง ซึ่งบางชนิดไม่รักษาก็มีทางหายได้ ตามกาลของมัน โรคกิเลสซึ่งมิใช่โรคหิดโรคเหาโรคกลากโรคเกลื้อน พอจะหายไปเอง ต้องรักษาด้วยยา คือธรรมในทางความเพียร ตามแบบของศากยบุตรพุทธสาวกที่ท่านทำกัน จะเป็นกิเลสชนิดร้ายแรงหรือไม่เพียงไร ก็จำต้องสงบและหายได้ไม่มีทางสงสัย

ท่านคิดเพียงเท่านี้ผมก็พอเบาใจ และชมเชยว่าท่านก็เป็นผู้มีความคิดแบบคายบั้งผู้หนึ่งที่จะพอเชื่อความสามารถของตัวเองได้ว่าเป็นผู้ข้ามโลกสงสารได้ และเชื่อความสามารถของพระพุทธเจ้าและศาสนธรรมว่า เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมด้วยพระปรีชาสามารถทรงประกาศศาสนธรรมไว้โดยชอบ และเป็นนियานิกธรรมนำสัตว์ให้ข้ามพ้นได้จริง ไม่ตำหนิติเตียนตนว่ามีกิเลสหนาทำให้รู้ธรรมได้ช้า โดยไม่สนใจแก้ไข ไม่ติเตียนพระพุทธเจ้าว่าทรงประกาศสอนธรรมไม่เสมอต้นเสมอปลาย ไม่ติเตียนพระธรรมว่าไร้สมรรถภาพหรือเรียวแหลม ไม่สามารถแก้กิเลสของสัตว์ในสมัยนี้ได้เหมือนครั้งพุทธกาล

ท่านอาจารย์มั่นว่า ท่านมิได้ปฏิเสธเกี่ยวกับกิเลสของคนที่มีหนาบ้างต่างกัน และยอมรับว่าคนในพุทธสมัยมีความเบาบางมากกว่าสมัยปัจจุบัน แม้การอบรมสั่งสอนก็ง่ายผิดกับสมัยนี้อยู่มาก ประกอบกับผู้สั่งสอนในสมัยนั้นก็เป็นผู้รู้ยิ่งเห็นจริงเป็นส่วนมาก มีพระศาสดาเป็นพระประมุข ประธานแห่งพระสาวกในการประกาศสอนธรรมแก่หมู่ชน การสอนจึงไม่ค่อยผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความจริง ทรงถอดออกมาจากพระทัยและใจที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ หยิบยื่นให้ผู้ฟังอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ไม่มีธรรมแปลกปลอมเคลือบแฝงออกมาด้วยเลย ผู้ฟังก็เป็นผู้มุ่งต่อความจริงอย่างเต็มใจ ซึ่งเป็นความเหมาะสมทั้งสองฝ่ายผลที่ปรากฏเป็นขั้น ๆ ตามความคาดหมายของผู้มุ่งความจริง

จึงไม่มีปัญหาที่ควรขัดแย้งได้ ว่าสมัยนั้นคนสำเร็จมรรคผลกันทีละมาก ๆ จากการแสดงธรรมแต่ละครั้งของพระศาสดาและพระสาวก ส่วนสมัยนี้ไม่ค่อยมีใครสำเร็จได้ คล้าย

กับคนไม่ใช่คน ธรรมไม่ใช่ธรรม ผลจึงไม่มี ความจริงคนก็คือคน ธรรมก็คือธรรมอยู่นั่นเอง แต่คนไม่สนใจธรรม ธรรมก็เข้าไม่ถึงใจ จึงกลายเป็นว่าคนก็สักว่าคน ธรรมก็สักว่าธรรม ไม่อาจยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ แม้คนจะมีจำนวนมากและแสดงให้เห็นทั้งพระไตรปิฎก จึงเป็นเหมือนเทน้ำใส่หลังหมา มันสลัดออกเกลี้ยงไม่มีเหลือ ธรรมจึงไม่มีความหมายในใจของคน เหมือนน้ำไม่มีความหมายบนหลังหมาฉะนั้น

ท่านถามอาจารย์ยงค์นั้นว่า ท่านเล่าเวลานี้ใจเป็นเหมือนหลังหมาหรืออย่างไรกันแน่ จึงมีตัวหนีแต่ธรรมโดยถ่ายเดียวว่า ไม่ยังผลให้เกิดขึ้นแก่ตนเพื่อสำเร็จมรรคผลนิพพานง่าย ๆ เหมือนครั้งพุทธกาล โดยไม่คำนึงใจตัวบ้าง ซึ่งกำลังสลัดปิดธรรมออกจากใจยิ่งกว่าหมาสลัดน้ำออกจากหลังของมัน ถ้าย้อนมาคิดถึงความบกพร่องของตนบ้าง ผมเข้าใจว่าธรรมจะมีที่ซึมซาบและสถิตอยู่ในใจได้บ้าง ไม่ไหลผ่านไป ๆ ราวกับลากล่องไม่มีแฉ่งเก็บน้ำดังที่เป็นอยู่เวลานี้ คนสมัยพุทธกาลมีกิเลสบางหรือหนา ก็เป็นคุณและโทษของคนสมัยนั้นโดยเฉพาะ มิได้มาทำความลำบากหนักใจให้แก่คน คนสมัยนี้ซึ่งมีกิเลสชนิดใดก็ก่อความเดือดร้อนให้แก่กันเองแทบจะไม่มีโลกให้อยู่ ถ้าไม่สนใจแก้ไขพอให้โลกกว้างจากการวางเพลิงเผากันบ้าง

การดำเนินชีวิตใครและสมัยใดก็ตาม ย่อมไม่เกิดประโยชน์ทั้งสิ้น ถ้าไม่สนใจดำเนินชีวิตตัวเองผู้กำลังก่อไฟเผาตัวและผู้อื่นให้เดือดร้อนอยู่ด้วยเวลานี้ อันเป็นการพราดไฟราคะ โทสะ โมหะ ออกจากกันและกันที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่ พอมีทางก้าวเดินเข้าสู่ความสงบสุขได้บ้าง ไม่ร้อนระอุด้วยไฟเหล่านี้จนเกินตัว สมกับโลกมนุษย์อันเป็นแดนของสัตว์ผู้ฉลาดกว่าสัตว์อื่น ๆ บรรดาที่อยู่ร่วมโลกกัน ดังนี้

ท่านว่า ท่านอาจารย์มั่นเช่นใหญ่ เกี่ยวกับปัญหาโลกแตกของเราที่เรียนถาม แม้ไม่เรียนมากมายนัก แต่เวลาท่านหยิบยกออกมา คล้ายกับปัญหานี้เป็นเส้นหนามแก่พระศาสนาและท่านตลอดตัวเราเองแบบจะเยียวยาไม่ได้ เรารู้สึกเห็นโทษของตัว และเกิดความไม่สบายใจหลายวัน ทั้งที่ความจริงเราก็มิได้สงสัยว่าสมัยนี้จะไม่มีผู้สามารถบรรลุธรรมได้ ท่านเลยสับเขกเอาเสีย นับว่าพอดีกับคนปากไวอยู่ไม่สุข แต่ก็ดีอย่างหนึ่งที่ได้ฟังธรรมท่านอย่างถึงใจ เท่าที่ผมเล่ามานี้ ยังไม่ถึงเสียหนึ่งแห่งธรรมลึกซึ้งและเผ็ดร้อนที่ท่านแสดงนั่นเลย นั้นยิ่งลึกซึ้งและเผ็ดร้อนยิ่งกว่ามหาสมุทรสุดสาครและไฟในนรก

แม้เรื่องผ่านไปแล้ว ท่านยังใส่ปัญหาผมอย่างเหน็บแนมเรื่อยมา บางครั้งยังยกปัญหานั้นมาประจานผมต่อหน้าที่ประชุมอีกด้วยไม่ให้เสร็จสิ้นลงง่าย ๆ ว่า มิฉะพริฐบ้าง เทวทัตทำลายศาสนาบ้าง แหกไปหมดไม่มีขึ้นดีเลย จนทำให้หมู่เพื่อนสงฆ์มาถามก็มีว่า เป็นดังที่ท่านว่าจริง ๆ หรือ ผมต้องได้ชี้แจงให้ท่านทราบว่า ผมมิได้เป็นไปตามปัญหาที่เรียนถามท่าน เป็นแต่อุบายเพื่อฟังธรรมท่านเท่านั้น ปกติถ้าไม่มีอุบายแปลก ๆ ขึ้นเรียน

ถามท่านไม่เทศน์ให้ฟัง แต่การยกอุบายขึ้นเรียนถามนั้นผมเองก็โง่ไป โดดไปคว้าเอาค้อนมาให้ท่านตีหัวเอา แทนที่จะยกอุบายอันราบรื่นดีงามขึ้นเรียนถาม และฟังท่านอธิบายพอหอมปากหอมคอ

ตามปกติก็เป็นดังท่านอาจารย์องค์นี้เล่าให้ฟัง ถ้าไม่มีอะไรแปลก ๆ เรียนถามท่านก็พูดไปธรรมดา แม้เป็นธรรมก็เป็นไปอย่างเรียบ ๆ ไม่ค่อยถึงใจนัก เมื่อเรียนถามปัญหาชนิดแปลก ๆ รู้สึกท่านคึกคัก และเนื้อธรรมที่แสดงออกเวลานั้น ก็เหมาะกับความต้องการดังที่เคยเรียนแล้วในประวัติท่าน ความจริงท่านก็ได้สงสัยท่านอาจารย์องค์นี้ว่าเห็นผิดไปต่าง ๆ ดังที่ท่านดุด่าขู่เข็ญ แต่เป็นอุบายของท่านผู้ฉลาดในการแสดงธรรม ย่อมมีการพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ เพื่อปลุกประสาทผู้ฟังให้ได้ข้อคิดเป็นคติเตือนใจไปนาน ๆ บ้าง ไม่เช่นนั้นก็จะพากันนอนกอดความโง่ ไม่สนใจคิดอะไรกันบ้างเลย และจะกลายเป็นกบเผือกอับัวอยู่เปล่า ๆ พอถูกท่านสับเขกเสียบ้าง ดูเหมือนหูตาสว่างขึ้นได้บ้าง

นิสัยพระธุดงค์กรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น ชอบขู่เข็ญสับเขกอยู่เสมอ จึงพอได้สติปัญญาขบคิดบ้าง ถ้าแสดงไปเรียบ ๆ ฟังไปเฉย ๆ ไม่มีที่สะดุดจุดใจให้ตื่นเต้นตกใจ และกลัวบ้าง ใจคอยแต่จะหลับใน ไม่ค่อยได้อุบายพอเป็นเครื่องส่งเสริมสติปัญญาบ้างเลย ก็เลวชนิดต่าง ๆ ที่คอยจะเซ่งหน้าอยู่แล้ว มักได้โอกาสออกเพ่นพ่านก่อวุ่นและรังควาญใจ เพราะอุบายไม่ทันกับความฉลาดของมัน เมื่อได้รับอุบายแปลก ๆ จากท่านเพราะการเรียนถามปัญหาเป็นสาเหตุ สติปัญญาก็รู้สึกคึกคักแพรวพราวขึ้นบ้าง ดังนั้นที่ท่านอาจารย์องค์นี้เรียนถามท่านอาจารย์มั่น แม้จะผิดบ้างถูกบ้าง จึงอยู่ในข่ายที่ควรได้รับประโยชน์จากปัญหาธรรมนั้น ๆ ตามสมควรดังที่เคยได้รับเสมอมา

ท่านว่าปีจำพรรษากับท่านอาจารย์มั่นปีแรกที่เชียงใหม่ เกิดความปิติยินดีอย่างบอกไม่ถูก สมที่พยายามติดตามท่านมาหลายปี แม้จะได้ฟังโอวาทท่านบ้างในที่ต่าง ๆ ก็เพียงชั่วระยะไม่จุใจ เดียวก็ถูกท่านขับไล่หนีไปคนละทิศละทาง เมื่อสบโอกาสวาสนาช่วยได้จำพรรษากับท่านจริง ๆ ในพรรษานั้นจึงดีใจมาก และแรงความเพียรใหญ่แทบไม่ได้หลับนอน บางคืนประกอบความเพียรตลอดรุ่ง คืบวันหนึ่งจิตสงบรวมลงอย่างเต็มที่ไปพักใหญ่จึงถอนขึ้นมา เกิดความอัศจรรย์ในความสว่างไสวของใจซึ่งไม่เคยเป็นถึงขนาดนั้นมาก่อน ทำให้เพิลิตเพิลินในธรรมจนสว่างคาตา ไม่ได้หลับนอนเลยในคืนวันนั้น

พอตื่นเข้าได้เวลาเข้าไปทำวัตรอุปัฏฐากท่านอาจารย์มั่น และชนบริวารท่านลงมาที่ฉัน พอท่านออกจากที่ภาวนา ดาท่านจับจ้องมองดูท่านอาจารย์องค์นี้จนผิดสังเกต ท่านเองรู้สึกกระดากอายและกลัวท่านว่าตนทำผิดอะไรไปหรืออย่างไร สักประเดี๋ยวท่านก็พูดออกมาว่าท่านขานนี้ภาวนาอย่างไร คืบนี้จิตจึงสว่างไสวมากผิดกับที่เคยเป็นมาทุก ๆ คืบ นับแต่มาอยู่กับผม ต้องอย่างนี้จึงจะสมกับผู้มาแสวงธรรม ที่นี้ท่านทราบหรือยังว่าธรรมอยู่ที่

ไหนด คินนี้สว่างไสวอยู่ที่ไหนละท่าน สว่างอยู่ที่ใจครับผม ท่านเรียนตอบ ทั้งกลัวทั้งอาย เทบตัวสั่นที่ไม่เคยได้รับคำชมเชยแถมคำซักถามเช่นนั้น

แต่ก่อนธรรมไปอยู่ที่ไหนเล่าท่านจึงไม่เห็น นั่นแลธรรม ท่านจงทราบเสียแต่บัดนี้เป็นต้นไป ธรรมอยู่ที่ใจนั่นแล ต่อไปท่านจงรักษาระดับจิตระดับความเพียรไว้ให้ตื้ออย่าให้เสื่อมได้ นั่นแลคือฐานของจิต ฐานของธรรม ฐานของความเชื่อมั่นในธรรม และฐานแห่งมรรคผลนิพพานอยู่ที่นั่นแล จงมั่นใจและเข้มแข็งต่อความเพียรถ้าอยากพ้นทุกข์ การพ้นทุกข์ต้องพ้นที่นั่นแน่นอน ไม่มีที่อื่นเป็นที่หลุดพ้น อย่าลืบลำคำให้เสียเวลา เรามีใช้คนตาบอดพอจะลืบลำ คินนี้ผมส่งกระแสจิตไปดูท่าน เห็นจิตสว่างไสวทั่วบริเวณ กำหนดจิตส่งกระแสไปที่ไรเห็นเป็นอย่างนั้นอยู่ตลอดจนสว่าง เพราะคินนี้ผมมิได้พักนอนเลย เข้าสมาธิภาวนาไปบ้าง ต้อนรับแขกเทพบ้าง กำหนดจิตดูท่านบ้าง เรื่อยมาจนสว่างโดยไม่รู้สีก พอออกจากที่จึงต้องมาถามท่าน เพราะอยากทราบเรื่องของหมู่คณะมานาน สบายไหม. อัครรรยใหม่ที่นี่ ท่านถาม ท่านแล้วว่าท่านนิ่งไม่กล้าเรียนตอบท่าน เพราะท่านดูตื้อดูบอดเราจนหมดแล้วจะเรียนตอบเพื่อประโยชน์อะไร นับแต่วันนั้นมายังกลัวและระวังท่านมากขึ้น แม้แต่ก่อนก็เชื่อท่านว่ารู้จิตใจคนอย่างเต็มใจไม่มีทางสงสัยอยู่แล้ว ยิ่งมาโดนเข้าคินนั้นก็ยิ่งเชื่อยิ่งกลัวท่านมากจนพูดไม่ถูก

นับแต่วันนั้นเป็นต้นมา ท่านตั้งหลักใจได้อย่างมั่นคงและเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับไม่มีเสื่อมถอยเลย ท่านอาจารย์มั่นก็จิตใจเราอยู่เสมอ เผลอตัวไม่ได้เป็นโดนท่านดูทันที และดูเร็วยิ่งกว่าแต่ก่อน การที่ท่านช่วยชี้ช่วยเตือนเรื่อยมานั้น ความจริงท่านช่วยรักษาจิตรักษาธรรมให้เรากลัวจะเสื่อมไปเสีย นับแต่นั้นมาก็ได้จำพรรษากับท่านเรื่อยมา พอออกพรรษาแล้วก็ออกเที่ยวบำเพ็ญในที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าสะดวกแก่ความเพียร ท่านอาจารย์เองก็ไปอีกทางหนึ่งโดยลำพัง ท่านไม่ชอบให้พระติดตาม ต่างองค์ต่างแยกกันไปตามอัธยาศัย เมื่อเกิดข้อข้องใจค่อยไปเรียนถาม เพื่อท่านชี้แจงแก้ไขให้เป็นพัก ๆ ไป

ความเพียรทางใจท่านอาจารย์องค์นี้นับวันเจริญก้าวหน้า สติปัญญาค่อยแตกแขนงออกไปโดยสม่ำเสมอจนกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับใจ อิริยาบถต่าง ๆ เป็นอยู่ด้วยความเพียร มีสติกับปัญญาเป็นเพื่อนสองในการประกอบความเพียร จิตใจรู้สึกอาจหาญชาญชัยไม่หวั่นเกรงต่ออารมณ์ที่เคยเป็นข้าศึก และแนใจต่อทางพ้นทุกข์ไม่สงสัยแม้ยังไม่หลุดพ้น

เย็นวันหนึ่ง เมื่อปิดกวาดเสร็จ ท่านออกจากที่พักไปสรงน้ำ ได้เห็นข้าวในไร่ชาวเขากำลังสุกเหลืองอร่าม ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาในขณะนั้นว่า ข้าวมันงอกขึ้นมาเพราะมีอะไรเป็นเชื้อพาให้เกิด ใจที่พาให้เกิดตายอยู่ไม่หยุด ก็น่าจะมีอะไรเป็นเชื้ออยู่ภายใน เช่นเดียวกับเมล็ดข้าว เชื่อนั้นถ้าไม่ถูกทำลายเสียที่ใจให้สิ้นไป จะต้องพาให้เกิดตายอยู่ไม่

หยุด ก็อะไรเป็นเชื้อของใจเล่า ถ้าไม่ใช่กิเลสอวิชชา ตัณหา อุปาทาน คิดทบทวนไปมาโดย
ถืออวิชชาเป็นเป้าหมายแห่งการวิพากษ์วิจารณ์ พิจารณาย้อนหน้าถอยหลังอนุโลมปฏิโลม
ด้วยความสนใจอยากรู้ตัวจริงแห่งอวิชชา นับแต่ห้วงคำจันตึกไม่ลดละการพิจารณาระหว่าง
อวิชชากับใจ จวนสว่างจึงตัดสินใจกันลงได้ด้วยปัญญา อวิชชาขาดกระเด็นออกจากใจไม่มี
อะไรเหลือ การพิจารณาข้าวก็มายุติกันที่ข้าวสุกหมดการงอกอีกต่อไป การพิจารณาจิตก็มา
ยุติกันที่อวิชชาดับ กลายเป็นจิตสุกขึ้นมาเช่นเดียวกับข้าวสุก จิตหมดการก่อกำเนิดเกิดใน
ภพต่าง ๆ อย่างประจักษ์ใจ สิ่งที่เหลือให้ชมอย่างสมใจคือความบริสุทธิ์แห่งจิตล้วน ๆ ใน
กระท่อมกลางเขา มีชาวป่าเป็นผู้อุปัฏฐากดูแล ขณะที่จิตผ่านดงหนาป่ากิเลสวัฏฏ์ไปได้แล้ว
เกิดความอัศจรรย์อยู่คนเดียวตอนสว่าง พระอาทิตย์ก็เริ่มสว่างบนฟ้า ใจก็เริ่มสว่างจาก
อวิชชาขึ้นสู่ธรรมอัศจรรย์ ถึงวิมุตติหลุดพ้นในเวลาเดียวกันกับพระอาทิตย์อุทัย ช่างเป็น
ฤกษ์งามยามวิเศษเอาเสียจริง ๆ

พอฤกษ์งามยามมหาอุดมมงคลผ่านไปแล้วก็ไต่เวลาออกบิณฑบาต ท่านเริ่มออก
จากที่มัทมางคล มองดูกระท่อมเล็กที่ให้ความสุขความอัศจรรย์ และมองดูทิศทางต่าง ๆ
ขณะนั้นปรากฏอะไร ๆ ก็กลายเป็นมหาอุดมมงคลไปกับใจดวงอัศจรรย์โดยสิ้นเชิง ทั้งที่สิ่ง
ทั้งหลายก็เป็นอยู่โดยธรรมดาของตน ๆ นั้นแล ขณะไปบิณฑบาตใจก็อิ่มธรรม มองเห็นชาว
ป่าชาวเขาที่เคยอุปัฏฐากดูแลท่านมา รวากับเป็นชาวฟ้ามาจากบนสวรรค์กันทั้งสิ้น จิตระลึก
ถึงบุญถึงคุณที่เขาเคยมีแก่ตนอย่างเหลือล้นพ้นที่จะพรรณาคุณให้จบสิ้นลงได้ เกิดความ
เมตตาสงสารชาวป่าแดนสวรรค์เป็นประมาณ อดที่จะแผ่เมตตาจิตอุทิศส่วนกุศลแก่เขามิได้

ตลอดสายทางที่ผ่านมาจนถึงบริเวณที่พักอันแสนสำราญ ขณะจัดอาหารทิพย์ของ
ชาวเขาลงในบาตร ใจก็อิ่มธรรม ไม่คิดสัมผัสกับอาหารที่เคยดำรงและให้ความผาสุกแก่
อัตภาพมาแต่อย่างใด แต่ก็ฉันไปตามธรรมเนียมที่ธาตุกับอาหารเคยอาศัยกันมา ท่านเล่า
ว่านับแต่วันเกิดมา ก็เพิ่งมาเห็นชีวิตธาตุชั้นธัมมจักขุประสาธิตขึ้นต่อกันเหลือจะ
พรรณนาให้ถูกต้องกับความจริงได้ในชั่ววันนั้นเอง เป็นความอัศจรรย์และพิเศษพิสดาร
พิศมัย และกลายเป็นประวัติสำคัญของชีวิตอย่างประทับใจตลอดมา

นับแต่ขณะโลกธาตุไหว ฟ้าดินถล่มวัฏจักรภายในจิตจมหายไปแล้ว ธาตุชั้นธัมมจักขุประสาธิตและ
จิตใจทุกส่วนต่างอันต่างเป็นอิสระไปตามธรรมชาติของตน ไม่ถูกจับจองกดถ่วงจากฝ่ายใด
อินทรีย์ห้า อายตนะหก ทำงานตามหน้าที่ของตนจนกว่าธาตุชั้นธัมมจักขุประสาธิตจะหาไม่ โดยไม่มีการ
ทะเลาะวิวาทกระทบกระทั่งอันดังที่เคยเป็นมา (การทะเลาะทำนุหมายถึง ความไม่ลงรอย
ระหว่างสิ่งภายในกับภายนอกสัมผัสกัน ทำให้เกิดความยินดียินร้ายกลายเป็นความสุขทุกข์
ขึ้นมา และเกี่ยวโยงกันไปเหมือนลูกโซ่ไม่มีวันจบสิ้นลงได้) คติต่าง ๆ ภายในจิตที่มีมาก
และวุ่นวายยิ่งกว่าคติใด ๆ ในโลก ได้ยุติลงอย่างราบคาบ นับแต่ขณะกาลสณฺธิยุดฺธิธรรมได้

สร้างขึ้นภายในใจโดยสมบูรณ์แล้ว เรื่องก่อกวนลวนลามต่าง ๆ ไม่มีประมาณ ซึ่งเคยยึดจิตเป็นสนามเต้นรำและทะเลาะวิวาทบาดหมางไม่มีเวลาสงบลงได้ เพราะอวิชชาค้นหาเป็นหัวหน้างานบัญชางานให้โกลาหลวุ่นวายร้อยแปดพันประการนั้น ได้สงบลงอย่างราบรื่นชื่นใจ กลายเป็นโลกร้างว่างเปล่าภายในจิต ที่ผลติวิชาธรรมอันบวรขึ้นสวดยเมืองจิตรราชแทนอธรรม

กิจนอกการภายในได้เป็นไปโดยธรรมชาติความสม่ำเสมอ ไม่มีอริวิชาศึกษาค้นคว้าก่อน วุ่นวาย ตาเห็น หูได้ยิน จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็ง ใจรับทราบอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปโดยธรรมชาติ ไม่อาจเอื้อมปิ่นเกลียวยุแห่แปรรูปคดีให้ผิดเป็นถูก ผูกเป็นแก้ แยะเป็นดี ผีเป็นคน พระเป็นเปรต เปรตกลับเป็นคนดี ดังที่เจ้าอธรรมมีอำนาจบัญชางานมาแต่เก่าก่อน นั่งอยู่สบาย แม้เป็นหรือตายก็มีความสุข นี่คือท่านผู้บรรลุทุกขนิรภัยแท้ ปราศจากเครื่องร้อยรัดโดยประการทั้งปวง ซึ่งเป็นคำท่านอุทานในใจท่านเวลานั้น

ท่านอาจารย์องค์นี้ก็เป็นอีกองค์หนึ่งที่เป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่น ซึ่งเปลื้องทุกข์สิ้นภัยออกจากใจได้ที่จังหวัดเชียงใหม่ ท่านเล่าว่าสถานที่บำเพ็ญจนถึงความสิ้นทุกข์ภายในก็ดี กระทั่งมกุฎีเล็ก ๆ พอหมกตัวทำความเพียรและพักผ่อนกายก็ดี สถานที่เดินจงกรมก็ดี สถานที่นั่งสมาธิภาวนาในกลางวันและกลางคืนก็ดี หมู่บ้านเป็นที่โคจรบิณฑบาตพอยังอัตภาพให้เป็นไปในละแวกนั้นก็ดี รู้สึกเป็นที่ซาบซึ่งประทับใจผิดที่ทั้งหลายอย่างบอกไม่ถูก และฝังใจตลอดมาจนทุกวันนี้มิได้จิตใจจางวางเลือนไปเลย

นับแต่ขณะที่วัฏจักรได้ถูกคว่ำลงจากใจเพราะความเพียรสังขารแล้ว สถานที่นั้นได้กลายเป็นที่บรมสุขในอิริยาบถทั้งหลายตลอดมา ราวได้เข้าเฝ้าพระศาสดาในสถานที่ตรัสรู้ และที่ทรงบำเพ็ญเพียรในที่ต่าง ๆ โดยตลอดทั่วถึงจะนั้น หายสงสัยในพระพุทธานุภาพแม้ทรงปรินิพพานไปนานตามกาลของสมมุติ ประหนึ่งประทับอยู่บนดวงใจเราทุกขณะ มิได้ทรงจากไปตามกาลแห่งปรินิพพานเลย หายสงสัยในพระธรรมว่ามาน้อย ลึกตื้น หยาบละเอียด ที่ประทานไว้แก่มวลสัตว์ ปรากฏว่าพระธรรมเหล่านั้นสถิตอยู่ในใจดวงเดียว และใจดวงเดียวบรรจุธรรมไว้อย่างพร้อมมูลไม่มีอะไรบกพร่อง หายสงสัยในพระสงฆ์สาวกองค์สุปฏิปันโนผู้บริสุทธิ์ ทั้งสามรัตนันนี้ได้เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ภายในใจมีความเป็นอยู่ด้วย พุทธะ ธรรมะและสังขะ องค์บริสุทธิ์รวมกันเป็นธรรมแห่งเดียว มีความสบายหายห่วงนับแต่บัดนี้เป็นต้นมา ไม่มีเครื่องกีดขวางลงใจ อยู่ในอิริยาบถใดก็เป็นตัวของตัวไปตามอิริยาบถนั้น ๆ ไม่มีสิ่งกีดขวางหรือแอบแทรกขอแบ่งกินแบ่งใช้เหมือนแต่ก่อนที่อยู่กับนักขาทานโดยไม่รู้สึกรู้สีก่อน เดี่ยวขอนั้นเดี่ยวขอน้อยอยู่ทุกอิริยาบถ คำว่าขอนั้นขอนี้ นั้น ท่านหมายถึงกิเลสตัวบกพร่องขาดแคลนไม่มีเวลาอิมพอประจักษ์ของมัน เมื่อมีอำนาจตั้งบ้านเรือนบนหัวใจคนและสัตว์แล้ว จึงต้องทำการบังคับ

หรือขอยุ่ไม่ถอย ซึ่งเป็นงานประจำนิสัยของมัน โดยขอให้คิดอย่างนั้น ขอให้พูดอย่างนี้ ขอให้ทำอย่างโน้น ตามอำนาจของมันอยู่ไม่หยุด

ถ้าไม่มีธรรมไว้ปิดกั้นความรู้ไหลจากการบังคับ และการขอเอาอย่างต่อต้านของ เหล่ากิเลส จึงมักแบ่งหรือเสียให้มันเอาไปกินจนหมดตัว ไม่มีความติดตัวพอเป็นเครื่อง สืบภพต่อชาติเป็นคนดีมีศีลธรรมต่อไปได้ เกิดภพใดชาติใดก็ล้วนแต่เกิดผิดที่ผิดฐาน ไม่มีความสำราญบานใจได้บ้างพอควรแก่ภพกำเนิดที่อุตสาหกรรมที่สุดสำหรับเกิดกับเขาทั้งชาติ ที่ท่านเรียกว่า ชาติทั้งทุนสูญทั้งดอกนั้น ก็คือผู้ประมาทอนใจแบ่งให้แต่กิเลสเป็นเจ้าบ้านครองจิตใจ ไม่มีการป้องกันฝ่าฝืนมันบ้างเลย มันจึงบังคับเอาแบ่งเอาจนไม่มีอะไรเหลือติดตัวดังกล่าว แล้ว ท่านผู้หมดหนี้สินความพะรุงพะรังทางใจแล้ว จึงอยู่เป็นสุขทุก ๆ อริยาบถในชั้นที่ กำลังครองตัวอยู่ เมื่อถึงเวลาแล้วก็ปล่อยวางภาระในชั้นนี้ เหลือแต่ความบริสุทธิ์พุทธโธเป็น สมบัติทั้งดวง นั่นแลคือความสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงตลอดกาลซึ่งเป็นความสิ้นอย่างอัศจรรย์ และเป็นกาลอันมีคุณค่ามหาศาล ไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนในไตรภพ

ผิดกับความเป็นของสมมุติทั้งหลาย ที่ต่างปรารถนาความเกิดเป็นส่วนมากและออก หน้าออกตา มิได้สนใจในทุกข์ที่จะติดตามมาพร้อมกับความเกิดนั้น ๆ บ้างเลย ความจริง การเกิดกับความทุกข์นั้นแยกกันไม่ออก แม้ไม่มากก็ต้องมีจนได้ นักปราชญ์ท่านจึงกลัว ความเกิดมากกว่าความตาย ผิดกับพวกเราที่กลัวความตายซึ่งเป็นผลมากกว่ากลัวความเกิด ที่เป็นต้นเหตุ อันเป็นความกลัวที่ฝืนคตินิธรรมดาอยู่มาก ทั้งนี้เพราะไม่สนใจติดตาม ร่องรอยแห่งความจริง จึงฝืนและเป็นทุกข์กันอยู่ตลอดมา ถ้าปราชญ์ท่านมีกิเลสประเภทพา คนให้หัวเราะเยาะกันแล้ว ท่านคงอดไม่ได้ อาจปล่อยออกมาอย่างเต็มที่ สมใจท่านที่ได้ เห็นคนแทบทั่วโลกตั้งหน้าตั้งตาฝืนความจริงกันอย่างไม่มองหน้ามองหลังเพื่อหาหลักฐาน ความจริงกันบ้างเลย แต่ท่านเป็นปราชญ์สมชื่อสมนามจึงมิได้ทำแบบโลก ๆ ที่ทำกัน นอกจากท่านเมตตาสงสารและช่วยอนุเคราะห์สั่งสอน ส่วนที่สุตวิสัยก็ปล่อยไปด้วยความ หมดหวังจะช่วยได้

ท่านอาจารย์องค์นี้ เป็นผู้ผ่านพ้นภัยพิบัติสารพัดที่เคยมีในสงสาร บัดนี้ท่านถึง สอุปาทิเสสนิพพานในสถานที่มีนามว่า “โรงขอด” แห่งอำเภอพร้าวจังหวัดเชียงใหม่ในราว พรรษาที่ ๑๖ หรือ ๑๗ ผู้เขียนจำไม่ถนัด จำได้แต่เป็นฤดูเริ่มเก็บเกี่ยวตอนออกพรรษา แล้วใหม่ ๆ ท่านเล่าให้ฟังอย่างถึงใจในเวลาสนทนาธรรมกัน ซึ่งเริ่มแต่ ๒ ทุ่ม ถึง ๖ ทุ่ม เศษ ไม่มีใครมาเกี่ยวข้องรบกวนให้เสียเวลาในขณะนั้น การสนทนาธรรมจึงเป็นไปด้วย ความราบรื่นทั้งสองฝ่าย จนถึงจุดสุดท้ายแห่งธรรมซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติ โดยเริ่ม สนทนาแต่ต้นจากแม่ ก.ไก่ ก.กา สระอะ สระอา คือการฝึกหัดขั้นเริ่มแรกที่คล่องแคล่วไป

ด้วยทั้งความล้มลุกคลุกคลาน ทั้งความล้มเหลว ทั้งความดีความเลวสลับกันไป ทั้งความดีใจเสียใจอันเป็นผลมาจากความเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ ของการปฏิบัติที่เพ็งฝักหัดในเบื้องต้น จนถึงสุดท้ายปลายแดนแห่งจิตแห่งธรรมของแต่ละฝ่าย ผลแห่งการสนทนาจากท่านเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง

เมื่อได้โอกาสจึงได้อารณานำลงในปฏิปทาของพระรัตนตรัย สหายท่านอาจารย์มั่น เพื่อท่านผู้อ่านที่สนใจใคร่ธรรมจะได้นำมาพิจารณาไตร่ตรอง และคัดเลือกเอาเท่าที่ควรแก่จริตนิสัยของตน ๆ ผลอันพึงหวังจากการเลือกเฟ้นคงเป็นความราบรื่นดีงามตามความพยายามของแต่ละท่าน เพราะพระอาจารย์องค์นี้ท่านเป็นพระที่พร้อมจะยังประโยชน์ให้เกิดแก่โลกผู้เข้าไปเกี่ยวข้องอยู่เสมอไม่มีความบกพร่อง ทั้งมารยาทการแสดงออกทางอาการ ทั้งความรู้ทางภายในที่ฝังเพชรน้ำหนึ่งไว้อย่างลึกลับยากจะค้นพบได้อย่างง่ายดาย ถ้าไม่รอดตายก็ไม่อาจรู้ได้ เฉพาะองค์ท่านผู้เขียนลอบขโมยถวายนามท่านว่า “เพชรน้ำหนึ่ง” ในวงกรรมฐานสหายท่านอาจารย์มั่นมาเกือบ ๓๐ ปีแล้ว โดยไม่กระดากอายคนจะหาว่าบ้าเลย เพราะเกิดจากศรัทธาของตัวเอง

เวลานี้ท่านยังมีชีวิตอยู่และให้ความเมตตาอบอุ่นแก่พระเถระจำนวนมาก ตลอดประชาชนในภาคต่างๆ แห่งประเทศไทย พวกกันไปกราบไหว้บูชาฟังการอบรมกับท่านเสมอ มิได้ขาด ทางวัดเห็นความลำบากในองค์ท่านเพราะเข้าวัยชราแล้ว จำต้องจัดให้มีเวลาที่จะควรเข้ากราบเยี่ยมรับการอบรมและเวลาพักผ่อนพอสมควร เพื่อทำประโยชน์แก่โลกไปนาน ไม่หักขาดสะบั้นลงในระหว่างที่อายุยังไม่ถึงกาลที่ควรจะเป็น โดยมากการต้อนรับขับสู้กันระหว่างพระผู้เป็นครูอาจารย์ กับประชาชนจำนวนมากที่มาจากที่ต่าง ๆ ประกอบนานาจิตตังด้วยแล้ว พระอาจารย์องค์นั้น ๆ มันจะเป็นฝ่ายบอบช้ำอยู่เสมอทุกเวลาในที่ที่มีผู้ไปเกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนมากก็หวังให้ได้อย่างใจของตัว ไม่คำนึงถึงความลำบากและหน้าที่การงานของท่านที่ทำประจำวันเวลาบ้างเลย จึงมักถูกรบกวนยิ่งกว่าน้ำบึงน้ำบ่อเสียอีก

หากไม่สนใจหวังบ้างก็ทำให้เกิดความขุ่นมัวภายในว่า ท่านรังเกียจถือตัวไม่ให้การต้อนรับขับสู้ สมกับเพศที่บวชมาเพื่อชำระกิเลสประเภทถือตัวและขัดใจคน นอกจากนั้นก็ตั้งข้อรังเกียจขึ้นภายในและระบายออกในที่ต่าง ๆ อันเป็นทางให้เกิดความเสื่อมเสียตาม ๆ กันมาไม่มีสิ้นสุด พระที่ควรเคารพเลื่อมใสและเป็นประโยชน์แก่ประชาชน ก็อาจกลายเป็นพระที่มีคติติดตัวโดยไม่มีศาลโคกกล้าตัดสินลงได้ ความจริงพระบวชมาก็เพื่อทำประโยชน์แก่ตนและแก่โลกเต็มความสามารถไม่นิ่งนอนใจ เวลาหนึ่งทำงานอย่างหนึ่ง อีกเวลาหนึ่งทำงานอย่างหนึ่ง ไม่ค่อยมีเวลาว่างในวันคืนหนึ่งๆ ทั้งจะเจียดเวลาไว้สำหรับโลก ทั้งจะ

เจียดไว้สำหรับพระเณรในปกครองและทั่วไปที่มาเกี่ยวข้อง ทั้งจะเจียดไว้สำหรับธาตุขันธ์ และจิตใจให้จรัสไปนานเพื่อทำประโยชน์แก่โลกสืบไป

วันคืนหนึ่ง ๆ กายกับใจหมุ่นตัวเป็นกงจักร ไม่มีเวลาพักผ่อนหย่อนกายหย่อนใจ บ้างเลย คิดดูแล้วแม้แต่เครื่องใช้สอยต่าง ๆ เช่นรถยนต์เป็นต้น ยังมีเวลาพักเครื่องหรือเข้าโรงซ่อมแก้ไขส่วนบกพร่องให้สมบูรณ์เพื่อทำประโยชน์ต่อไป ไม่เช่นนั้นก็ฉิบหาย บรรลัยไปในไม่ช้า พระก็มีใช้พระอิฐพระปูนที่ต้องถูกโยนขึ้นบนตึกนั้นร้านนี้ เพื่อการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ สุดแต่นายช่างเห็นสมควรจะโยนขึ้น ณ ที่แห่งใด เมื่อเป็นเช่นนี้จำต้องมีเมื่อยทิวอ่อนเพลีย และมีการพักผ่อนหย่อนภาระที่ตึงเครียดมาตลอดเวลา พอได้มีเวลาเบากายสบายจิตบ้าง

โดยมากญาติโยมเข้าหาพระ มักจะน่านิสัยและอารมณ์ตามชอบใจเข้าไปทับถม รบกวนพระให้ท่านอนุโลมทำตาม โดยมีได้คิดคำนึงว่าผิดหรือถูกประการใด เพราะนิสียเดิมมิได้เคยสนใจในเหตุผลผิดถูกดีชั่วเท่าที่ควรมาก่อน เมื่อเกิดความต้องการประสงคในแง่ใดและจะให้ท่านช่วยเหลือในแง่ใด จึงไม่ค่อยคิดนึกว่าพระกับฆราวาสมีจารีตประเพณีต่างกัน คือพระท่านมีหลักธรรมวินัยเป็นเครื่องประพฤติดำเนิน จารีตประเพณีของพระก็คือพระธรรมวินัยเป็นเครื่องแสดงออก ซึ่งจำต้องคำนึงความผิดถูกชั่วดีอยู่ตลอดเวลา ว่าสิ่งนี้ควรหรือไม่ควรเป็นต้น ส่วนฆราวาสไม่ค่อยมีธรรมวินัยประจำตัวเป็นหลักปฏิบัติ โดยมากจึงมักถือความชอบเป็นความประพฤติ เมื่อนำเข้าไปเกี่ยวข้องกับพระ ฝ่ายพระจึงมักถูกรบกวนและทำลายโดยไม่มีเจตนา หรือถูกทำลายทางอ้อมอยู่เสมอ

เช่นไปขอให้ท่านบอกเบอร์ซึ่งเป็นการขัดต่อพระธรรมวินัยของพระ ไปขอให้ท่านทำเสน่ห์ยาแฝดอันเป็นการทำให้หญิงกับชายรักชอบกัน ไปขอให้ท่านบอกฤกษ์ยามยามดีเพื่อโชคลาภร่ำรวย หรือเพื่ออะไรร้อยแปดพรรณนาไม่จบ ให้ท่านดูดวงชาตาราตี ทำนายทายทัก ให้ท่านบอกคาถาอาคมเพื่อยู่งคงกระพันชาตรี ยิงฟันไม่ออก แทะไม่เข้า ทูบตีไม่แตก ไปขอให้ท่านรดน้ำมนต์เพื่อสะเดาะเคราะห์เชืญเวรภัยร้ายต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นการขัดต่อจารีตประเพณีคือพระธรรมวินัยของพระที่อนุโลมได้ ยิ่งครูอาจารย์ที่ประชาชนเคารพนับถือ ก็ยิ่งได้รับความกระทบกระเทือนด้วยเรื่องดังกล่าวและเรื่องอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันมากมาย จนไม่อาจพรรณนาได้ในวันหนึ่ง ๆ

เฉพาะพระธุดงค์ที่ท่านมุ่งธรรมมุ่งธรรม มุ่งความหลุดพ้นในสายท่านอาจารย์มั่น ท่านมิได้สนใจกับสิ่งพรรณนี้ ท่านถือว่าเป็นข้าศึกต่อการดำเนินโดยชอบธรรม และเป็นการส่งเสริมคนให้หลงทางผิดมากขึ้น หากเข้าอาจเป็นการทำลายพระและพระศาสนาอย่างออก

หน้าออกตากี้ได้ เช่น เขาให้นามว่าพระบัตร์พระเบอร์ ศาสนาบัตร์เบอร์ พระเสน่ห์ยาแฝด ศาสนาเสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น ซึ่งทำให้พระและศาสนามัวหมองและเสื่อมคุณภาพลงโดยลำดับอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ที่ผลนั้นสืบเนื่องมาจากการกระทำดังกล่าว การกล่าวทั้งนี้มิได้คิดตำหนิต่านสาธุชนทั่ว ๆ ไป และมีได้คิดตำหนิต่านผู้เข้าหาพระโดยชอบธรรม เป็นเพียงเรียนเผด็จเพื่อทราบวิธีปฏิบัติต่อกัน ระหว่างพระกับประชาชนซึ่งแยกกันไม่ออกแต่ไหนแต่ไรมา จะได้ปฏิบัติต่อกันโดยสะดวกราบรื่น สมกับต่างฝ่ายต่างหวังดีและพึงเป็นพึ่งตายกันตลอดมา และต่างฝ่ายต่างหวังเชิดชูพระศาสนาด้วยกัน

สิ่งที่ชาวพุทธเราควรทราบอย่างยิ่ง คือวัดเป็นสถานที่สำคัญในวงพุทธศาสนาและพุทธบริษัท ซึ่งน่าจะอดคิดเป็นสิริมงคลอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาภายในใจไม่ได้ ขณะที่เดินเข้าวัดหรือเดินผ่านวัด เพราะคำว่า “ วัด ” เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มาแต่โบราณกาล โดยไม่นิยามว่าเป็นวัดบ้านหรือวัดป่า เนื่องจากวัดเป็นที่รวมจิตใจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดเจตนาที่สูงส่งของพุทธบริษัทไม่มีประมาณไว้โดยไม่มีทางรั่วไหล แม้วัดจะชำรุดทรุดโทรมหรือสวยงามเพียงไร ใจท่านผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั่ว ๆ ไปย่อมมีความเคารพอยู่อย่างสม่ำเสมอ ด้วยเหตุนี้ชาวพุทธผู้ก้าวเข้าไปในวัดใด จะเป็นกรณีใดก็ตาม จึงควรระวังสำรวมอินทรีย์ด้วยดี ให้อยู่ในความดีงามพอสมควร ตลอดการนั่งห่มต่าง ๆ ควรสนใจเป็นพิเศษ สมกับเราเป็นลูกชาวพุทธก้าวเข้าไปในสถานที่อันสูงศักดิ์ ที่ได้รับสถาปนายกย่องมาจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาแห่งโลกทั้งสาม

เฉพาะวัดป่าต่าง ๆ พระท่านเป็นเหมือนพระลิงพระค่าง ไม่ค่อยมีโอกาสนำสนาได้ เห็นได้ชมบ้านเมืองที่เจริญแล้วด้วยวัตถุและวัฒนธรรมนำสมัย เมื่อเห็นท่านผู้นำยุคแต่งตัวทันสมัยเข้าไปในวัด ท่านรู้สึกหวาดเสียวใจพิกลคล้ายจะเวียนศีรษะและเป็นไขในเวลานั้น ทั้งนี้อาจเป็นความตื่นตกใจที่ไม่เคยพบเห็นเพราะความเป็นป่าก็สันนิษฐานยาก เพราะปกติท่านก็เป็นป่าอยู่แล้ว แต่พอมาเจอสิ่งแปลกตาล่าธรรมเข้าจึงแสดงความวิปริตจิตแปรปรวนชวนให้สลดสังเวชขึ้นมา โดยมากพระธุดงค์ป่า ๆ ท่านพูดในทำนองเดียวกันซึ่งน่าเห็นใจสงสาร แม้จะมีผู้อธิบายเรื่องความเจริญของบ้านเมือง ทั้งด้านวัตถุและวัฒนธรรมให้ท่านฟังว่า เป็นสิ่งเจริญทัดเทียมกันหมดเวลานี้ ทั้งนอกและในประเทศ ทั้งในเมืองและบ้านนอก ทั้งวัดบ้านและวัดป่า ทั้งในที่ธรรมดาและในป่าในเขา แต่ท่านไม่ยอมเชื่อ มีแต่ความขยะแขยงและหวาดกลัวสลดสังเวชเอาทำเดียว จนผู้ชี้แจงให้ฟังหมดปัญญา ไม่มีทางทำให้ท่านหายตกใจหวาดเสียวได้ จึงนำสงสารที่ท่านเป็นป่าเถื่อนและห่างความเจริญเอาเสียจริง ๆ

วัดท่านอาจารย์องค์นี้อยู่ในป่าในภูเขา เป็นทำเลป่าเพื่ญภาวนาดีมาก เต็มไปด้วย หินผาป่าไม้ร่มรื่นร่มเย็น ทราบว่าท่านพยายามหลบหลีกบรรดาสิ่งดังกล่าวนั้นมาก ถ้าจะว่าท่าน เป็นป่าเถื่อนเหมือนพระธุดงค์ทั้งหลายก็ไม่อาจตำหนิได้ลงคอ เพราะท่านมีคุณธรรมสูง มาก พันทางที่นำตำหนิเสียแล้วในความรู้สึกของผู้เขียน จึงเพียงสันนิษฐานว่าท่านอาจมี นิสสัยระวางตัวกลัวภัยในป่าติดตัวมา แม้มีคุณธรรมสูงสุดแล้วยังละนิสสัยนั้นไม่ขาด อาจเป็น ตามธรรมชาติที่ท่านแสดงไว้ว่า นิสสัยดั้งเดิมพระสาวกทั้งหลายละไม่ขาด นอกจากพระพุทธเจ้า เพียงพระองค์เดียว ที่ทรงละพระนิสสัยพร้อมกับवासนาได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิง

ท่านอาจารย์องค์นี้ เวลามีคนเข้าไปพลุกพล่านไม่เข้าเรื่องเข้าราวมาก ๆ ท่านจะปลีก ตัวหนีไปอยู่ตามป่าตามซอกหินบนภูเขาโน้นจนกว่าเรื่องสงบลง ตอนเย็น ๆ หรือค่ำมืดถึง จะกลับลงมาที่พัก เมื่อถูกถามว่าทำไมท่านจึงหลบหลีกปลีกตัวออกไปอยู่ในที่เช่นนั้นเล่า ? ท่านก็ให้เหตุผลว่า ธรรมเรามีน้อยสู้กำลังของโลกที่เขี้ยวจัดไม่ไหว จำต้องหลบหลีกไป ซิน อยู่ต่อไปธรรมต้องแตกทลาย ที่ไหนจะพอประกอบตัวได้ก็ควรคิดเพื่อตัวเอง แม้ไม่มีवासนา พอดีเพื่อผู้อื่นได้ดังนี้ แต่เท่าที่ทราบมาท่านมีความเมตตาอนุเคราะห์ประชาชนอยู่มาก ตามปกตินิสัย ที่ท่านปลีกตัวหลบหลีกไปในบางกรณีนั้น น่าจะเหลือดเหลือนดังท่านว่า ที่ฝ่ายทำลายโดยไม่มีเจตนาหรือมีก็ไม่อาจทราบได้ ซึ่งมีจำนวนมากและโดนอยู่เสมอ แต่ ฝ่ายพยายามประกอบรักษาศีลธรรมความดีงามไว้มีจำนวนน้อย ด้านทานน้ำหนักรับไม่ไหว ก็ จำต้องได้รับความลำบากเป็นธรรมดา

ส่วนมากประชาชนเป็นฝ่ายสังเกตพระมากกว่าจะสังเกตตัวเอง เวลาเข้าไปใน สถานที่ควรเคารพนับถือจึงมักสะดุดหูสะดุดตา น่าคิดสำหรับท่านผู้มีความสังเกตเกี่ยวกับการปล่อยตัวไม่ปล่อยตัวไม่สำรวมที่เคยเป็นนิสสัยมา โดยมีได้สนใจว่าใครจะสังเกตหรือมี อะไรกับตนเองบ้าง จึงลำบาก

เวลาท่านไม่สบายอยู่ในป่าอยู่ในเขา ท่านไม่ค่อยสนใจกับทุกข์ยาอะไรเลยยิ่งไปกว่า การระงับด้วยธรรมโอสธ ซึ่งได้ผลทั้งทางร่างกายและจิตใจไปพร้อม ๆ กัน และยึดเป็น หลักใจระลึกไว้ได้นานกว่าธรรมดา ท่านเคยระงับไข้ด้วยวิธีภาวนามาหลายครั้ง จนเป็นที่ มั่นใจต่อการพิจารณาเวลาไม่สบาย เริ่มแต่จิตเป็นสมาธิคือมีความสงบเย็นใจ เวลาเป็นไข้ที่ ไรท่านต้องตั้งหน้าสู้ตายกับการภาวนา ด้วยความมั่นใจที่เคยเห็นผลประจักษ์มาแล้ว แรก ๆ ได้อาศัยท่านอาจารย์มั่งคองให้อุบายเสมอในเวลาเป็นไข้ โดยยกเรื่องท่านขึ้นเป็นพยาน ว่า ท่านจะได้กำลังใจสำคัญๆ ที่ไรต้องได้จากการเจ็บป่วยแทบทั้งสิ้น เจ็บหนักป่วยหนัก เท่าไร สติปัญญายิ่งหม่นมัวดีและรวดเร็วไปกับเหตุการณ์นั้นๆ ที่เกิดขึ้นในเวลาเจ็บป่วย

โดยไม่ต้องถูกบังคับให้พิจารณา และไม่สนใจกับความหายหรือความตายอะไรเลย นอกจากจะพยายามให้รู้ความจริงของทุกขเวทนาทั้งหลายที่เกิดขึ้นและโหมเข้ามาในเวลา นั้น ด้วยสติปัญญาที่เคยฝึกหัดอยู่เป็นประจำจนชำนาญ

บางครั้งท่านอาจารย์นั้นมาเตือนขณะเป็นไข้เป็นเชิงปัญหาเหน็บ ๆ ว่า ท่านเคยคิด ไหมว่าท่านเคยทุกข์ก่อนจะตาย ทุกข์มากกว่าทุกข์ที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนี้ในภพชาติที่ ผ่าน ๆ มา เพียงทุกข์ในเวลาเป็นไข้ธรรมดาซึ่งโลก ๆ เขามิได้เรียนธรรมเขายังพอดพอด ทนได้ บางรายเขายังมีสติดีมีมรรยาทางมากกว่าพระเราเสียอีก คือเขาไม่แสดงอาการทรมาน ทรมานกระสับกระส่ายร้องคราง ทั้งเนื้อทั้งตัวเหมือนพระบางองค์ที่แยะ ๆ ซึ่งไม่น่าจะมีในวง พุทธศาสนาเลย และไม่น่าจะมีจะทำศาสนาให้เสื่อมประอะไปด้วย แม้เจ็บมากทุกข์มาก เขายังมีสติควบคุมมรรยาทำให้อยู่ในความพอถึงยามตาได้อย่างน่าชม

ผมเคยเห็นมรราวสป่วยมาแล้ว โดยลูก ๆ เขามานิมนต์ผมเข้าไปเยี่ยมพ่อเขาเวลา จวนตัวจะไปไม่รอด พ่อเขาอยากพบเห็นและกราบไหว้ในวาระสุดท้ายพอเป็นขวัญใจระลึก ได้เวลาจะแตกดับจริง ๆ ขณะเราเข้าถึงบ้าน พ่อเขาพอมองเห็นเรากำลังก้าวเข้าไปที่เตียง นอนเท่านั้น ทั้งที่กำลังป่วยหนัก ปกติลูกนั่งคนเดียวไม่ได้ต้องช่วยพยุงกัน แต่ขณะนั้นเขา ยังสามารถพรวดพรวดลุกขึ้นคนเดียวได้ด้วยสีหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใสเต็มที่ ไม่มีอาการไข้ และป่วยหนักใด ๆ ปรากฏเหลืออยู่พอให้ทราบได้ว่าเขาป่วยหนักเลย ทั้งกราบทั้งไหว้ด้วยความ รื่นเริงบันเทิงใจในจิตใจและมรรยาที่อ่อนน้อมสวยงาม จนใคร ๆ ในบ้านเกิดพิศวง งงกันไปตาม ๆ กันว่าเขาลุกขึ้นมาโดยลำพังคนเดียวได้อย่างไร เมื่อปกติแม่จะพลิกตัว เปลี่ยนการนอนท่าต่าง ๆ ก็ได้ช่วยกันอย่างเต็มไม้เต็มมือเพราะความระมัดระวังกลัวจะถูก กระแทกกระเทือนมาก และอาจสลบหรือตายไปเสียในขณะนั้น แต่พอเห็นท่านเข้ามาใกล้ เป็นคนใหม่ขึ้นมาจากคนไข้ที่จวนจะตายอยู่แล้ว จึงอัศจรรย์ไม่เคยเห็นดังนี้

และชาวบ้านพูดกับผมว่า เขาตายไปหลังจากเวลาที่ผมออกมาไม่นานนักเลย ด้วย ความมีสติตลอดเวลาสิ้นลมหายใจ และไปอย่างสงบประสพสุคติไม่ผิดพลาด ส่วนท่านเอง ไม่เห็นเป็นไข้หนักถึงขนาดนั้น ทำไมนอนใจไม่พิจารณา หรือมันหนักด้วยความอ่อนแอทับ ถมจิตใจ จึงทำให้ร่างกายอ่อนเปื่อยไปด้วย พระกรรมฐานถ้าขึ้นเป็นกันลักษณะนี้มาก ๆ ศาสนาต้องถูกตำหนิ กรรมฐานต้องล่มจม ไม่มีใครสามารถทรงไว้ได้เพราะมีแต่คนอ่อนแอ กรรมฐานอ่อนแอ คอยแต่ขึ้นเขียงให้กิเลสมันสับเอาอย่าเอา สติปัญญาพระพุทธเจ้าท่านมิได้ ประทานไว้สำหรับคนขี้เกียจอ่อนแอ โดยนอนเฝ้านั่งเฝ้าไข้อยู่เฉย ๆ ไม่คิดค้นพิจารณาด้วย ธรรมดังกล่าวเลย การหายใจหรือการตายของผู้อ่อนแอไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย สู้หนู ตายตัวเดียวก็ไม่ได้ ท่านอย่านำลัทธิและวิชาหมูนอนคอยเขียงอยู่เฉย ๆ มาใช้ในวงศาสนา

และวงพระกรรมฐาน ผมอายุขรราวสผู้เขาดีกว่าพระ และอายุหนูตัวที่ตายแบบเรียบ ๆ ซึ่ง ดีกว่าพระที่เป็นไข้แล้วอ่อนแอและตายไปด้วยความไม่มีสติปัญญารักษาดัว

ท่านลองพิจารณาดูชีว่าสัจธรรมมีทุกขสัจ เป็นต้น ที่ปราชญ์ท่านว่าเป็นธรรมของ จริณสุตส่วนนั้น จริณอย่างไบบ้าง และจริณอยู่ที่ไหนกันแน่ หรือจริณอยู่ที่ความประมาท อ่อนแอตั้งที่พากันเสริมสร้างอยู่เวลานี้ นั่นคือการเสริมสร้างสมุทัยทับบมจิตใจให้โง่หัวไม่ ขึ้นต่างหาก มิได้เป็นทางมรรคเครื่องนำให้หลุดพ้นแต่อย่างใดเลย ผมที่กล้ายืนยันว่าเคยได้ กำลังใจในเวลาป่วยหนักนั้น ผมพิจารณาทุกขที่เกิดขึ้นกับตัวจนเห็นสถานที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และ ดับไปของมันเป็นอย่างชัดเจนด้วยสติปัญญาจริง ๆ จิตที่รู้ความจริงของทุกขแล้วก็สงบตัวลง ไม่ แสดงการส่ายส่ายแปรสภาพไปเป็นอื่น นอกจากดำรงตนอยู่ในความจริงและเป็นหนึ่งอยู่ เพียงดวงเดียว ไม่มีอะไรมารบกวนลวนลามเท่านั้น ไม่เห็นความแปลกปลอมใด ๆ เข้ามา เคลือบแฝงได้เลย ทุกขเวทนาก็ดับสนิทลงในเวลานั้น แม้ไม่ดับก็ไม่สามารถทับบจิตใจเราได้ คงต่างอันต่างจริณอยู่เพียงเท่านั้น นี่แลที่วาสัจธรรมเป็นของจริณสุตส่วน จริณอย่างนี้เองท่าน คือ ท่านอยู่ที่จิตดวงมีสติปัญญารอบตัวเพราะการพิจารณา มิใช่เพราะอ่อนแอ เพราะนั่งทับบ นอนทับบสติปัญญาเครื่องมือที่ทันกันกับการแกกเกสอยู่เฉย ๆ

ผมจะเปรียบเทียบให้ท่านฟัง หินนั้นปาหัวคนก็แตก ทับบหัวคนก็ตายได้ แต่นำมาทำ ประโยชน์เช่นเป็นหินลับมีดหรืออะไร ๆ ก็ได้ ตามแต่คนโง่จะนำมาทำลายสังหารตน หรือ คนฉลาดจะนำมาทำเป็นหินลับมีดหรืออื่น ๆ เพื่อประโยชน์แก่ตนตามต้องการสติปัญญา ก็ เช่นกัน จะนำไปใช้ในทางผิดคิดไตร่ตรองในทางไม่ชอบ ฉลาดประกอบอาชีพในทางผิด เช่น ฉลาดหาอุบายฉกฉลักปล้นจี้เขาเร็วยิ่งกว่าลิงจนตามไม่ทัน ก็ย่อมเกิดโทษ เพราะนำ สติปัญญาไปใช้ในทางที่ผิด จะนำสติปัญญามาใช้เป็นการอาชีพในทางที่ถูก เช่น คิดปลูก บ้านสร้างเรือน เป็นช่างไม้ช่างเขียน ช่างแกะสลักลายต่าง ๆ เป็นต้น หรือจะนำมาใช้แก้ กิเลสตัณหาตัวเหนียวแน่นแก่นวัฏฏะ ที่พาให้เวียนเกิดเวียนตายอยู่ไม่หยุดจนหมดสิ้นไป จากใจ กลายเป็นความบริสุทธิ์ถึงวิมุตติพระนิพพานทั้งเป็นในวันนี้เดือนนี้ปีนี้ชาตินี้ ก็ไม่ เหลือวิสัยของมนุษย์จะทำได้ ดังที่ท่านผู้ฉลาดทำได้กันมาแล้วแต่ต้นพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน คือวันนี้

ปัญญาย่อมอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้สนใจใคร่ครวญไม่มีทางสิ้นสุด เพราะสติกับ ปัญญา ไม่เคยจนตรอกหลอกตัวเองแต่ไหนแต่ไรมา พอจะทำให้กลัวว่า ตนจะมีสติปัญญา มากเกินไป จะกลายเป็นคนดีชานฉลาดธรรม ประคองตัวไม่รอด และจอตจมในกลางคัน สติปัญญานี้ ปราชญ์ท่านชมว่าเป็นสิ่งที่เยี่ยมยอดอย่างออกหน้าออกตาแต่ดึกดำบรรพ์มาไม่

เคยล้าสมัย ท่านจึงควรคิดค้นสติปัญญาขึ้นมาเป็นเครื่องป้องกันและทำลายข้าศึกอยู่ภายในให้สิ้นซากไป จะเห็นใจดวงประเสริฐว่ามีอยู่กับตัวแต่ไหนแต่ไรมา

การสอนท่านด้วยธรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นธรรมที่ผมเคยพิจารณาและได้ผลมาแล้ว มิได้สอนแบบสุ่มเดาเกาหาที่ค้นไม่ถูก แต่สอนตามที่รู้ที่เห็นที่เคยเป็นมาไม่สงสัย ใครที่อยากพ้นทุกข์แต่กลัวทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตนไม่ยอมพิจารณา ผู้นั้นไม่มีวันพ้นทุกข์ไปได้ เพราะทางไปนิพพาน ต้องอาศัยทุกข์กับสมุทัยเป็นที่เหยียบย่างไปด้วยมรรคเครื่องดำเนิน พระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ทุก ๆ พระองค์ท่านสำเร็จมรรคผลนิพพานด้วยสังขารมรรคทั้งนั้น ไม่ยกเว้นแม้องค์เดียวว่าไม่ได้ผ่านสังขารมรรคโดยสมบูรณ์

ก็เวลานี้มีสังขารใดบ้างที่กำลังประกาศความจริงของตนอยู่ในภายในใจท่านอย่างเปิดเผย ท่านจงพิจารณาสังขารนั้นด้วยสติปัญญา ให้รู้แจ้งตามความจริงของสังขารนั้น ๆ อย่างนั่งเฝ้านอนเฝ้ากันอยู่เฉย ๆ จะกลายเป็นโมฆบุรุษในวงสังขารซึ่งเคยเป็นของจริงมาดั้งเดิม ถ้าพระรัตนตรัยเราไม่สามารถอาจรู้ความจริงที่ประกาศอยู่กับตนอย่างเปิดเผยได้ ก็ไม่มีใครจะสามารถอาจรู้ได้ เพราะวงพระกรรมฐานเป็นวงที่ใกล้ชิดสนิทกับสังขารอยู่มากกว่าวงอื่น ๆ ที่ควรจะรู้จะเห็นได้ก่อนใครหมด วงนอกจากนี้ แม้จะมีสังขารประจำกายประจำใจด้วยกันก็จริง แต่ยังห่างเหินต่อการพิจารณาอันเป็นทางรู้แจ้งผิดกัน เนื่องจากเพศและโอกาสที่จะอำนวยต่างกัน เฉพาะพระรัตนตรัยซึ่งพร้อมทุกอย่างแล้วในการดำเนิน และเดินก้าวเข้าสู่ความจริงที่ประกาศอยู่กับตัวตลอดเวลา

ถ้าท่านเป็นเลือนนักรบสมนามที่ศาสตราทรงขนานให้ว่า ศากยบุตรพุทธชินโรสจรัญแล้ว ท่านจงพยายามพิจารณาให้รู้แจ้งสังขารคือทุกขเวทนาที่กำลังประกาศตัวอยู่อย่างโจ่งแจ้งเปิดเผยในภายในใจท่านเวลานี้ อย่าให้ทุกขเวทนาและกาลเวลาผ่านไปเปล่า ขอให้ยึดความจริงจากทุกขเวทนาขึ้นสู่สติปัญญา และตีตราประกาศฝังใจลงอย่างแน่นหนาแต่บัดนี้เป็นต้นไปว่า ความจริงสี่อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ตลอดมานั้น บัดนี้ทุกขสังขารได้แจ้งประจักษ์กับสติปัญญาเราแล้วไม่มีทางสงสัย นอกจากจะพยายามเจริญให้ความจริงนั้น ๆ เจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับจนหายสงสัยโดยสิ้นเชิงเท่านั้น

ถ้าท่านพยายามดังที่ผมสั่งสอนนี้ แม้ใช้ในร่างกายท่านจะกำเริบรุนแรงเพียงไร ท่านเองจะเป็นเหมือนคนมิได้เป็นอะไร คือใจท่านมิได้ไหวหวั่นสั่นสะเทือนไปตามอาการแห่งความสุขความทุกข์ที่เกิดขึ้นในกายนั้นเลย มีแต่ความภาคภูมิใจที่สัมผัสสัมพันธ์กับความที่รับรู้แล้วเห็นแล้วโดยสม่ำเสมอ ไม่แสดงอาการลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะใช้กำเริบหรือใช้สงบตัวลงแต่อย่างใด นี่คือการเรียนธรรมเพื่อความจริง ปราชญ์ท่านเรียนกันอย่างนี้ ท่านมิได้ไปปรุงแต่งเวทนาต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการ เช่นอยากให้เป็นอย่างนั้น อยาก

ให้เป็นอย่างนี้ตามชอบใจ ซึ่งเป็นการสั่งสมสมุทัยให้กำเริบรุนแรงยิ่งขึ้น แทนที่จะเป็นไปตามใจชอบ

ท่านจงจำไว้ให้ถึงใจพิจารณาให้ถึงอรรถถึงธรรม คือความจริงที่มีอยู่กับท่านเอง ซึ่งเป็นฐานะที่ควรรู้ได้ด้วยตนเองแต่ละราย ๆ ผมเป็นเพียงผู้แนะนำอุปายให้เท่านั้น ส่วนความเก่งกาจอาจหาญหรือความล้มเหลวใด ๆ นั้นขึ้นอยู่กับผู้พิจารณาโดยเฉพาะ ผู้อื่นไม่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย เอาะท่าน จงทำให้สมหน้าสมตาที่เป็นลูกศิษย์มีครูสั่งสอน อย่างอนเป็นที เช็ดเท้าให้กิเลสชั้นย่ำยีตีแผ่ได้ จะแยะและเดือดร้อนในภายหลัง จะว่าผมไม่บอก

ท่านเล่าว่า พอท่านเทศน์ให้เราแบบพายุบูแคมอยู่พักใหญ่แล้วก็หนีไป เราเองรู้สึกตัวจะลอยเพราะความปิติยินดี และตื้นตันในโอวาทที่ฉลาดแหลมคม และออกมาจากความเมตตาท่านล้วน ๆ ไม่มีอะไรจะมีคุณค่าเสมอเหมือนได้ในเวลานั้น พอท่านไปแล้วเท่านั้น เราเองก็น้อมอุปายที่ท่านเมตตาสั่งสอนเข้าพิจารณาแก่ทุกขเวทนาที่กำลังแสดงตัวอยู่เต็มความสามารถ โดยไม่มีความย่อท้ออ่อนแอแต่อย่างใดเลย ขณะพิจารณาทุกขเวทนาหลังจากท่านไปแล้ว ราวกับท่านนั่งคอยดูและคอยให้อุปายช่วยเราอยู่ตลอดเวลา ยิ่งทำให้มีกำลังใจที่จะต่อสู้กับทุกข์มากขึ้น

ขณะพิจารณานั้น ได้พยายามแยกทุกข์ออกเป็นชั้น ๆ คือแยกกายและอาการต่าง ๆ ของกายออกเป็นชั้นหนึ่ง แยกสัญญา ที่คอยมันหมายหลอกลวงเราออกเป็นชั้นหนึ่ง แยกสังขารคือความคิดปรุงต่าง ๆ ออกเป็นชั้นหนึ่ง และแยกจิตออกเป็นพิเศษส่วนหนึ่ง แล้วพิจารณาเทียบเคียงหาเหตุผลต้นปลายของตัวทุกข์ ที่กำลังแสดงอยู่ในกายอย่างซูลมุน วุ่นวาย โดยมีได้มีกำหนดว่าทุกข์จะดับเราจะหายหรือทุกข์จะกำเริบเราจะตาย แต่สิ่งที่หมายมั่นปั้นมือจะให้รู้ตามความมุ่งหมายเวลานั้น คือ ความจริงของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น

เฉพาะที่อยากรู้มากในเวลานั้นคือทุกข์จว่าเป็นอะไรกันแน่ ทำไมจึงมีอำนาจมากสามารถทำจิตใจของสัตว์โลกให้สะเทือนหวั่นไหวได้ทุกตัวสัตว์ ไม่ยกเว้นว่าเป็นใครเขาเลย ทั้งเวลาทุกข์แสดงขึ้นธรรมดาเพราะความกระทบกระเทือนจากเหตุต่าง ๆ ทั้งแสดงขึ้นในวาระสุดท้ายตอนจะโยกย้ายภพภูมิไปสู่โลกใหม่ภูมิใหม่ สัตว์ทุกถ้วนหน้ารู้สึกหวั่นเกรงกัน นักหนาไม่มีรายใดหาญสู้หน้ากล้าเผชิญ นอกจากทนอยู่ด้วยความหมดหนทางเท่านั้น ถ้าสามารถหลบหลีกได้ก็น่าจะหลบไปอยู่คนละมุมโลก เพราะความกลัวทุกข์ตัวเดียวนี้เท่านั้น เราเองก็นับเข้าในจำนวนสัตว์โลกผู้ซี้ซลาดหวาดกลัวทุกข์ จะปฏิบัติตัวอย่างไรกับทุกข์ที่กำลังแสดงอยู่ นี่ จึงจะเป็นผู้องอาจกล้าหาญด้วยความจริงเป็นพยาน เอาะ เราต้องสู้กับทุกข์ด้วยสติปัญญาตามทางศาสดาและครูอาจารย์สั่งสอนไว้

เมื่อสักครู่นี้ท่านอาจารย์มัน ท่านก็ได้เมตตาสั่งสอนอย่างถึงใจไม่มีทางสงสัย ท่านสอนว่าให้สู้ด้วยสติปัญญา โดยแยกแยะชั้นนั้น ๆ ออกดูอย่างชัดเจน ก็เวลานี้ทุกขเวทนา

เป็นชั้นอะไร เป็นรูป เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณและเป็นจิตได้ไหม ? ถ้าเป็นไม่ได้ ทำไมเราจึงเหมาเอาทุกขเวทนาว่าเป็นเรา เป็นเราทุกข์ เราจริง ๆ คือทุกขเวทนานี้ละ หรือ หรืออะไรกันแน่ ต้องให้ทราบความจริงกันในวันนี้ ถ้าเวทนาไม่ดับ และเราไม่รู้แจ้งทุกขเวทนาด้วยสติปัญญาอย่างจริงใจ แม้จะตายไปกับที่นั่งภาวนานี้เราก็คยอม แต่จะไม่ยอมลุกจากที่ให้ทุกขเวทนาหัวเราะเย้ยหยันเป็นอันขาด

นับแต่ขณะนั้น สติปัญญาทำการแยกแยะทำหั่นกันอย่างเอาเป็นเอาตายเข้าว่าระหว่างสงครามของจิตกับทุกขเวทนาต่อสู้กันอยู่เวลานั้นกินเวลาห้าชั่วโมง จึงได้รู้ความจริงจากชั้นแต่ละชั้นได้ เฉพาะอย่างยิ่งรู้เวทนาชั้นอย่างชัดเจนด้วยปัญญา ทุกขเวทนาดับลงในทันทีที่พิจารณารอบตัวเต็มที่ ท่านว่าท่านได้เริ่มเชื่อสัจธรรมมีทุกขสัจ เป็นต้น ว่าเป็นของจริงแต่บัดนั้นมาอย่างไม่หวั่นไหว แต่นั้นมาเวลาเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยต่าง ๆ ขึ้นมา ใจมีทางต่อสู้กันเพื่อชนะทางสติปัญญา ไม่อ่อนแอปวดเปื่อย ใจมักได้กำลังในเวลาเจ็บป่วย เพราะเป็นเวลาเอาจริงเอาจังเอาเป็นเอาตายกันจริง ๆ ธรรมที่เคยถือเป็นของเล่นโดยไม่รู้สึกตัวมาประจักษ์สัจปุณฺณในเวลาธรรมดามากจนตรอก ก็แสดงความจริงให้เห็นชัดในเวลา นั้น ขณะพิจารณาทุกขเวทนามรอบแล้วทุกข์ดับไป ใจก็รวมลงถึงฐานของสมาธิ หหมดปัญหาต่าง ๆ ทางกายทางใจไปพักหนึ่ง จนกว่าจิตถอนขึ้นมา ซึ่งกินเวลาหลายชั่วโมง มีอะไรค่อยพิจารณากันต่อไปอีกด้วยความอาจหาญต่อความจริงที่เคยเห็นมาแล้ว

ท่านว่าเมื่อจิตรวมลงถึงฐานสมาธิเพราะอำนาจการพิจารณาแล้ว ไข้ได้หายไปแต่บัดนั้นไม่กลับมาเป็นอีกเลย จึงเป็นที่น่าประหลาดใจว่าเป็นไปได้อย่างไร ข้อนี้สำหรับผู้เขียนเชื่อทั้งร้อยไม่คัดค้าน เพราะเคยพิจารณาแบบเดียวกันนี้มาบ้างแล้ว ผลก็เป็นแบบเดียวกับที่ท่านพูดให้ฟังไม่มีผิดกันเลย จึงทำให้สนิทใจตลอดมาว่าธรรมโอสธสามารถรักษาโรคได้อย่างลึกลับ และประจักษ์กับท่านผู้ปฏิบัติที่มีนิสัยในทางนี้ โดยมากพระอรหันตบรมครูท่านชอบพิจารณาเยียวยาธาตุนั้นของท่าน เวลาเกิดโรคเกิดภัยไข้เจ็บอย่างเจ็บ ๆ โดยลำพัง ไม่ค่อยระบายนให้ใครฟังง่าย ๆ นอกจากวงปฏิบัติด้วยกันและมีนิสัยคล้ายคลึงกัน ท่านจึงสนทนากันอย่างสนิทใจ

ที่ว่าท่านบำบัดโรคด้วยวิธีภาวนานั้นมิได้หมายความว่าบำบัดได้ทุกชนิดไป แม้ท่านเองก็ไม่แน่ใจว่าโรคชนิดใดบำบัดได้และโรคชนิดใดบำบัดไม่ได้ แต่ท่านไม่ประมาทในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวท่าน ถึงร่างกายจะตายไปเพราะโรคในกาย แต่โรคในจิตคือกิเลสอาสวะต่าง ๆ ก็ต้องให้ตายไปด้วยอำนาจธรรมโอสธท่านบ้างเหมือนกัน ฉะนั้น การพิจารณาโรคต่าง ๆ ทั้งโรคในกายและโรคในใจ ท่านจึงมิได้ลดละทั้งสองทาง โดยถือว่าเป็นกิจจำเป็นระหว่างขั้นธกัปปจิต จำต้องพิจารณาและรับผิดชอบกันจนวาระสุดท้าย

พระอาจารย์องค์นี้ ท่านชอบรักษาไข้ด้วยธรรมโอสถตลอดมา ครั้งหนึ่งท่านพักอยู่ภูเขาสลับจังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นที่ชุ่มชื้นด้วยไผ่มาลาเรีย หลังจากฉันเสร็จวันนั้นก็เริ่มไข้จับสั่นขึ้นในทันทีทันใด ผ้าห่มก็ผืนก็มีแต่หนักตัวเปล่า ๆ หากความอุ่นไม่มีเลยท่านจึงสั่งให้งดการบำบัดหนาวทางภายนอก จะบำบัดทางภายในด้วยธรรมดังที่เคยได้ผลมาแล้ว และสั่งให้พระหลีกจากท่านไปให้หมด และให้รอจนกว่ามองเห็นบานประตูกระต๊อบกุฎีเล็ก ๆ เปิดเมื่อไรค่อยมาหาท่าน เมื่อพระไปกันหมดแล้ว ท่านก็เริ่มภาวนาพิจารณาทุกขเวทนาดังที่เคยพิจารณา ทราบว่าเริ่มแต่แก่นาฬิกาคือสามโมงเช้าจนถึงบ่ายสามโมงจึงลงกันได้ ไข้ก็สว้างและหายไปในบัดนั้น จิตก็รวมลงถึงฐานและพักอยู่ราวสองชั่วโมงเศษ จนร่วมหกโมงเย็นจึงออกจากที่สมาธิภาวนาด้วยความเบากายเบาใจไม่มีอะไรมารบกวนอีกเลย ไข้ก็หายขาด จิตก็ปราดเปรื่องลือเลื่องในองค์ท่านและอยู่ด้วยวิหัตธรรมเรื่อยมาจนปัจจุบัน

ท่านเป็นพระที่อาจหาญเยียบขาดทางความเพียรมาก ยากจะหาผู้เสมอได้องค์หนึ่ง แม้อายุจะก้าวเข้าวัยชราภาพแล้ว แต่การทำความเพียรยังเก่งกล้าสามารถเสมอมาได้ตลอด เติบโตจนกระทั่งครั้งตั้งห้าหกชั่วโมงจึงหยุดพัก แม้แต่พระหนุ่ม ๆ ยังสู้ท่านไม่ได้ นี่แลความเพียรของปราชญ์ท่านต่างกับพวกเราอยู่มาก ซึ่งคอยแต่จะคว่ำหาหมอนเอาทำเดี่ยว ประหนึ่งหมอนเป็นสิ่งประเสริฐเลิศกว่ามรรคผลนิพพานเป็นไหน ๆ คิดดูแล้วน่าอับอายตัวเองที่เก่งในทางไม่เป็นสาระ

ที่แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือเวลาท่านนึกถึงอะไร สิ่งนั้นมักจะมาตามความรำพึงนึกคิด ท่านเสมอ เช่นนึกถึงช้างว่าหายหน้าไปไหนเป็นปี ๆ แล้วไม่เห็นผ่านมาทางนี้บ้างเลย หรือถูกนายพรานยิงตายเสียแล้ว พอตกลงคินตึก ๆ ช้างตัวนั้นก็มาหาจริง ๆ และเดินตรงเข้ามายังกุฏิที่ท่านพักอยู่ มายืนลูบคลำสิ่งต่าง ๆ ในบริเวณกุฏิท่านพอให้ทราบว่าเขามาหา แล้วก็กลับเข้าป่าเข้าเขาและหายเงียบไปเลย ไม่กลับมาอีก เวลารำพึงนึกถึงเสือก็เหมือนกันว่าเสือที่เคยเดินผ่านมาที่นี้บ่อย ๆ บัดนี้หายหน้าไปไหนนานแล้ว ไม่เห็นมาอีก หรือถูกเขาฆ่าตายกันหมดแล้ว เพียงนึกถึงเสือตอนกลางวัน แต่พอตกตอนกลางคืนเสือก็มาเที่ยวเล่นพาดในวัด และบริเวณที่ท่านพักอยู่จริง ๆ พอเป็นนิมิตให้ท่านทราบว่าเขายังอยู่ยังไม่ตายดังที่วิตกกังวล แล้วก็หนีไปไม่มาซ้ำ ๆ ซาก ๆ อีกเลย

ท่านเล่าว่าตอนนึกถึงสัตว์ต่าง ๆ รู้สึกแปลกอยู่มากผิดธรรมดา พอนึกถึงทีไร ถึงสัตว์ชนิดใด สัตว์ชนิดนั้นก็จะมาหาท่านแทบทุกครั้งทีนึกถึงเขา คล้ายกับมีอะไรไปบอกข่าวให้สัตว์นั้น ๆ ทราบและให้มาหาท่าน พระวิเศษทางภายในอย่างท่านคงมีเทพอารักษ์คอยให้อารักขา และคอยอำนวยความสะดวกตามความคิดเห็นต่าง ๆ อยู่เสมอ พอคิดอะไรขึ้นมาจึงมักมีเครื่องสนองตอบทางความคิดเสมอมา ถ้าไม่มีทำไมจะมีอะไรมาหาท่านตรงตามความคิดเสียทุกครั้งเช่นนั้น อย่างเรา ๆ ท่าน ๆ คิดคนละก็พันเรื่อง และก็ร้อยก็